

บทที่ 3

“โหล่ง” เกษตรกรรมข้าว-ผัก: ระบบการผลิตเข้มข้นในที่ดินขนาดเล็ก

จากรายงานของสำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือ (2547) พบว่าในปีพ.ศ. 2546 พื้นที่อครองทำการเกษตรในภาคเหนือโดยเฉลี่ยอยู่ที่ 18.5 ไร่ต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่มีที่ดินขนาด 2-5 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 24.3 ลดลงจากร้อยละ 26.07 ในปีพ.ศ. 2536 และขนาด 10-19 ไร่คิดเป็นร้อยละ 23.0 ลดลงจากร้อยละ 25.04 ในปีพ.ศ. 2536 ในทางตรงกันข้ามสัดส่วนของการถือครองที่ดินขนาดต่ำกว่า 2 ไร่กลับเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.02 ในปีพ.ศ. 2536 เป็นร้อยละ 7.1 ในปี 2546 เช่นเดียวกับการถือครองที่ดินขนาด 40 ไร่ขึ้นไป (สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือ, 2547) ตัวเลขดังกล่าวแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในรอบ 10 ปี (2536-2546) ว่ามีแนวโน้มการกระจุกตัวการถือครองที่ดินขนาดใหญ่ ขณะที่การถือครองที่ดินขนาดกลางถึงขนาดเล็กมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่องและอาจนำมาสู่การที่ดินทำกินในที่สุด (โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก)

ต่อประเด็นนี้ อติสร อิศรางกูร ณ อยุธยา (2553) ได้เปิดเผยตัวเลขจากการขึ้นทะเบียนคนจนปี 2547 ว่ามีผู้ไม่มีที่ดินทำกินรวม 1,003,360 ราย ผู้เช่าที่ดิน 378,077 ราย ยืมผู้อื่นทำกิน 314,090 ราย รับจ้างทำงานภาคเกษตรจำนวน 311,193 ราย และผู้ที่มีที่ดินแต่ไม่เพียงพอและต้องการที่ดินเพิ่มถึง 551,922 ราย อติสรอธิบายว่าการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติในกรณีที่ดินเป็นปัญหาที่เชื่อมโยงกับมิติทางด้านเศรษฐกิจหลายประการ ได้แก่ ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้และการถือครองที่ดิน แม้ว่าชนชั้นหนึ่งเกิดจากการเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้พื้นที่การเกษตรต่อประชากรลดลง แต่สาเหตุสำคัญคือเรเปลี่ยนมือของที่ดินมาสู่ผู้ไม่ทำการเกษตร ที่ส่วนใหญ่อยู่ในเมืองเพราะมีกำลังซื้อที่ดินมากกว่า ความไม่เรียบนี้เกิดจากโครงสร้างการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนรวยและคนจน การที่ดินในมือผู้มีรายได้สูงนำมาสู่การลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ด้วยการกว้านซื้อที่ดินในพื้นที่เกษตรกรรมหรือในชนบท ทำให้คนในชนบทต้องสูญเสียที่ดินทำกิน นอกจากนี้การกว้านซื้อที่ดินของผู้มีรายได้สูงในภาคเกษตรยังเป็นการปิดโอกาสการเข้าถึงที่ดินของคนในชนบท เพราะทำให้ราคาที่ดินในชนบทมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจนเกษตรกรไม่สามารถซื้อที่ดินทำการเกษตรเป็นของตนเองได้ ราคาที่ดินที่สูงขึ้นทำให้เกษตรกรงัดตัดสินใจขายที่ดินเพราะหากไม่ขายก็อาจเสียโอกาสที่จะรับเงินซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์อื่นๆ ได้ การชำระหนี้สิน การนำเงินไปฝากธนาคารและได้รับดอกเบี้ยตอบแทน เป็นต้น

ความเหลื่อมล้ำทางรายได้เกิดจากการกระจุกตัวของรายได้ของกลุ่มธุรกิจไม่กี่รายในประเทศทั้งนี้เนื่องจากการแข่งขันด้านการค้าที่ไม่เป็นธรรม มีการดำเนินการผูกขาดทางธุรกิจของผู้ประกอบการรายใหญ่ เช่นการกีดกันหรือจำกัดการแข่งขันในตลาด ส่งผลให้ผู้ประกอบการรายย่อยต้องปิดกิจการ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดการกระจุกตัวของรายได้อยู่ในมือคนไม่กี่กลุ่มและลดโอกาสการเข้าถึงที่ดินของคนทั่วไปโดยเฉพาะเกษตรกร การเก็งกำไรที่ดินจากการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่นำมาสู่การกว้านซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไรในพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของโครงการ การกว้านซื้อที่ดินเช่นนี้ไม่เพียงทำให้ประชาชนผู้มีรายได้น้อยสูญเสียที่ดินเท่านั้นแต่ประโยชน์ที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐตกอยู่กับผู้เก็งกำไรมากกว่าเจ้าของที่ดินเดิม เช่นเดียวกับการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นสองมาตรฐานระหว่างคนรวยและคนจนที่นำมาสู่การออกเอกสารสิทธิที่เอื้อประโยชน์ต่อคนมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่าขณะที่ประชาชนผู้มีรายได้น้อยไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าวได้อย่างถูกต้องและยังถูกจัดให้เป็น “ผู้บุกรุกที่ดินของรัฐ” อยู่ตลอด

ความไร้ประสิทธิภาพของกฎหมายเช่าที่ดินเป็นอีกปัญหาหนึ่ง โดยอดีตแสดงให้เห็นว่าการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรไม่ใช่รูปแบบการถือครองที่ดินที่เป็นปัญหาอย่างที่เคยเข้าใจ ทว่ากลับเป็นการถือครองที่ดินที่เหมาะสมกับเกษตรกรในบางลักษณะ แต่กฎหมายไทยไม่เอื้อให้เกิดการเช่าที่ทำการเกษตรและยังเข้าข้างผู้เช่ามากกว่าผู้ให้เช่า เช่นหากมีการครอบครองที่ดินเกินกว่า 10 ปีสามารถแสดงความเป็นเจ้าของได้ หรือหากเจ้าของที่ดินต้องการจะขายที่ดินแปลงที่ให้เช่า เจ้าของที่ดินต้องเสนอขายให้กับผู้เช่าเป็นรายแรก แต่เนื่องจากกฎหมายไม่มีความเป็นกลาง ทำให้เจ้าของที่ดินไม่ต้องการปล่อยที่ดินให้ผู้อื่นเช่าเพื่อทำประโยชน์อื่นๆ จึงพบว่าเจ้าของที่ดินหลายรายปล่อยที่ดินของตนเองให้กร้างว่างเปล่ามากกว่าให้เกษตรกรเข้ามาเช่าทำกิน ลักษณะเช่นนี้เป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงที่ดินของเกษตรกรไร้ที่ดิน

3.1 การเข้าถึงที่ดินทำการเกษตรในโหล่งเกษตรกรรม: ผู้เช่าและผู้ให้เช่า

ในโหล่งเกษตรกรรมต้นน้ำคำพบว่าระบบการแบ่งมรดกที่ดินให้ลูกหลานเท่าๆ กัน ทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลงไปเรื่อยๆ ประกอบกับการขายที่ดินของชาวบ้านในช่วงทศวรรษ 2530 ที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วส่งผลให้ที่ดินมีราคาแพง มีการกว้านซื้อที่ดินจากนายทุนต่างถิ่นเป็นจำนวนมาก เกษตรกรหลายรายต้องสูญเสียที่ดินทำกินและหลายรายมีที่ดินทำการเกษตรลดลง ปัจจุบัน (พ.ศ. 2553) จากการสำรวจจากกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างในโหล่งเกษตรกรรมจำนวน 60 ครัวเรือน (ปริญาวัลย์ ใจปิ่นตา, 2553) พบว่ามีสัดส่วนของครัวเรือนไร้ที่ดินทำกินสูงสุดคือร้อยละ 41.67 และสัดส่วนของผู้มีที่ดินทำกินขนาดใหญ่อยู่ในอันดับถัดมาคือร้อยละ 35 (โปรดดูตารางที่ 3.1) อย่างไรก็ตามพบว่าเกษตรกรไร้ที่ดินยังคงสามารถเช่าที่ดินสำหรับทำการเกษตรได้ หรือแม้แต่เกษตรกรขนาดเล็ก รวมถึงเกษตรกรขนาดกลางและขนาดใหญ่ที่ต้องการเพิ่มพื้นที่การเกษตรสามารถเช่าที่ดินเพิ่มได้ หากพิจารณาตารางที่ 3.2 พบว่ามีครัวเรือนทำการเกษตรทั้งหมด 31 ครัวเรือนหรือร้อยละ 51.67 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด และมีครัวเรือนที่เช่าที่ดินทำการเกษตรจำนวน 21 ครัวเรือนหรือร้อยละ 67.74 ของครัวเรือนทำการเกษตรทั้งหมด ซึ่งค่าเช่าที่ดินในโหล่งปัจจุบัน (2553) อยู่ที่ไร่ละ 2,000 บาทต่อปี ส่วนการเช่าแบบแบ่งผลผลิตหรือจ่ายค่าหัวเป็นข้าวเปลือกปรากฏอยู่น้อยมาก โดยอัตราการจ่ายค่าเช่าด้วยผลผลิตในปี 2553 คือข้าวเปลือกปีละ 200-250 ถัง

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่าและผู้ให้เช่าส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และผู้ให้เช่าที่ดินส่วนใหญ่เป็น (1) ผู้ที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่ได้รับมรดกที่ดินภายหลังจากที่พ่อแม่เสียชีวิตและไม่ต้องการทำการเกษตร (2) ครัวเรือนเกษตรกรขนาดใหญ่และขนาดกลาง ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกันและคนต่างบ้าน โดยแบ่งที่ดินบางส่วนให้เช่าและเหลือที่ทำการเกษตรสำหรับตนเองเพียงเล็กน้อยสำหรับยังชีพ หรืออาจปล่อยที่ดินให้เช่าทั้งหมด เนื่องจากมีอายุมากขึ้น ประกอบกับลูกหลานของครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ต้องการทำงานในภาคเกษตรกรรม การที่คนหนุ่มสาวไม่สนใจที่จะทำงานในภาคเกษตรกรรม เป็นการเปิดโอกาสให้แก่เกษตรกรสามารถเข้าถึงที่ดินด้วยการเช่า และ (3) เป็นเกษตรกรขนาดกลางและขนาดใหญ่ที่ยังทำการเกษตร แต่ปล่อยที่ดินบางส่วนให้เช่า ขณะเดียวกันตนเองก็ไปแสวงหาที่ดินผืนใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าทำการเกษตรแทน ลักษณะของผู้ให้เช่าเช่นนี้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ จึงใช้ที่ดินของตนเองเป็น “ทุน” เพื่อแสวงหาที่ทำกินผืนใหม่ซึ่งอุดมสมบูรณ์มากกว่า เช่น ลุงแดง (อายุ 51 ปี) มีที่ดินจำนวน 4 ไร่ที่บ้านสันนา หมู่ 3 ต.แม่คำ แต่เนื่องจากพื้นที่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์จึงปล่อยที่ดินให้เช่าโดยคิดค่าเช่าเป็นข้าวปีละ 200 ถังต่อไร่ ส่วนตนเองไปเช่าที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าอีก 2 แปลง ที่บ้านใหม่หมู่ 8 ต.แม่คำ (แปลงแรกจำนวน 4 ไร่ แปลงที่ 2 จำนวน 2

ไร) โดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงินไร่ละ 2,000 บาทต่อปี ในกรณีของลุงแดงจะพบว่าที่ดินนั้นมีความสำคัญในฐานะที่เป็น “ทุน” อย่างหนึ่ง ที่ไม่เพียงแต่เป็นที่ดินสำหรับเพาะปลูกเพื่อให้เกิดรายได้และนำเงินไปขยายที่ทำกินเพิ่มอาจด้วยการซื้อหรือเช่า แต่เกษตรกรสามารถเปลี่ยน “ที่ดิน” ให้เป็นเงินด้วยการให้เช่าโดยคิดค่าเช่าเป็นเงิน จากนั้นจึงนำเงินมาซื้อหรือเช่าที่ดินผืนใหม่ที่ดีและอุดมสมบูรณ์กว่าได้ แม้ว่าการเข้าถึงที่ดินด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสาธารณะจำกัดลง การบุกเบิกที่ป่าไม้สำหรับการตั้งถิ่นฐานและที่ทำกินไม่สามารถทำได้อีกต่อไป ทว่าการพัฒนาที่ดูดซับแรงงานหนุ่มสาวเข้าสู่การผลิตนอกภาคเกษตรกรรมทำให้ครัวเรือนเกษตรกรรมไม่มีผู้สืบทอดทำการเกษตรต่อ เกษตรกรไร้ที่ดินตลอดจนเกษตรกรที่มีความต้องการที่ดินทำกินเพิ่มจึงสามารถเข้าถึงที่ดินทำการเกษตรได้ด้วยการเช่า หนึ่งโอกาสในการเข้าถึงที่ดินด้วยการเช่าของเกษตรกรในโหล่งนี้ มาจาก (1) ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งทุน ซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากภายใต้เงื่อนไขที่ต้องจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน สำหรับเกษตรกรไร้ที่ดินการเข้าถึงแหล่งทุนหรือเงินกู้เพื่อทำการเกษตรค่อนข้างจำกัด กองทุนหมู่บ้านเป็นแหล่งเงินกู้ที่สำคัญ แม้ว่าจะสามารถนำเอาที่บ้านเป็นหลักทรัพย์ในการค้ำประกันสำหรับกู้ยืมเงินได้ แต่ส่วนใหญ่มีที่ดินขนาดเล็ก (ไม่เกิน 2 งาน) และบางรายยังอาศัยอยู่บนที่ดินของพ่อแม่ เกษตรกรไร้ที่ดินจึงไม่นิยมเอาที่ดินไปจำนองและนำเงินมาลงทุนในการเกษตร ขณะที่เกษตรกรขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่มีโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบจากสถาบันการเงินมากกว่า เกษตรกรสามารถนำที่ดินทำการเกษตรของตนเองเปลี่ยนเป็นเงินมาใช้ลงทุนทางการเกษตรได้ในยามที่ขาดทุนและ/หรือ ไม่มีเงินหมุนเวียน และ (2) เกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัว เช่นความเป็นเครือญาติ ที่เกษตรกรเช่าที่ดินของพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือเป็นคนรู้จักที่สนิทสนมกัน สำหรับเกษตรกรไร้ที่ดินที่ต้องการทำการเกษตรสามารถเช่าที่ดินได้โดยการสร้างเครือข่ายของตนเองจากการไปทำงานรับจ้างตามที่ต่างๆ จนสามารถสร้างความสัมพันธ์กับเกษตรกรรายต่างๆ จนสามารถขอเช่าที่ดินทำการเกษตรได้

ตารางที่ 3.1: แสดงขนาดการถือครองที่ดินของครัวเรือนในแหล่งเกษตรกรรมต้นน้ำคำ

ขนาดการถือครองที่ดิน	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละของครัวเรือนทั้งหมด
ไม่มีที่ดิน	25	41.67
เล็ก (น้อยกว่า 2 ไร่)	9	15
ปานกลาง (มากกว่า 2 ไร่แต่ไม่เกิน 5 ไร่)	5	8.33
ใหญ่ (5 ไร่ขึ้นไป)	21	35
รวม	60	100

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างครัวเรือน 60 ครัวเรือน โครงการการวิจัยการเปลี่ยนแปลงชนบทและนโยบายสาธารณะ. นสร: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีนาคม –เมษายน พ.ศ. 2553

ตารางที่ 3.2: แสดงลักษณะการถือครองที่ดินของเกษตรกรในแหล่ง

การถือครองที่ดิน			การเช่าที่ดิน		
ขนาดการถือครองที่ดิน	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	ประเภทการเช่า	จำนวนผู้เช่าที่ดิน (ครัวเรือน)	ร้อยละ
ไม่มีที่ดิน	4	12.9	เช่าทั้งหมด	4	19.04
เล็ก (< 2 ไร่)	4	12.9	มีที่ดิน+เช่าเพิ่ม	3	14.29
ปานกลาง (> 2 < 5 ไร่)	4	12.9	มีที่ดิน+เช่าเพิ่ม	3	14.29
ใหญ่ (> 5)	19	61.3	มีที่ดิน+เช่าเพิ่ม	10	47.62
			มีที่ดินให้เช่า+เช่าเพิ่ม	1	4.76
รวม	31	100		21	100

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างครัวเรือน 60 ครัวเรือน โครงการการวิจัยการเปลี่ยนแปลงชนบทและนโยบายสาธารณะ. นสร: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มีนาคม –เมษายน พ.ศ. 2553

3.2 การจัดการที่ดินในระบบการผลิตข้าวและผัก

แม้ว่าการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยของเกษตรกรในโหล่งอยู่ที่ 7.3 ไร่ต่อครัวเรือน แต่การที่เกษตรกรยังสามารถเช่าที่ดินทำการเกษตรได้ทั้งในครัวเรือนไร่ที่ดินและครัวเรือนที่ต้องการขยายทำการเกษตร ทำให้การปลูกข้าวและผักไม่จำกัดอยู่เฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่มีที่ดินขนาดกลางและขนาดใหญ่เท่านั้น เพราะเกษตรกรขนาดเล็กหรือเกษตรกรไร่ที่ดินก็ทำการเกษตรเพื่อขายมากกว่าการดำรงชีพ ภายใต้ระบบการผลิตดังกล่าวการตัดสินใจในการเพาะปลูกพืชแต่ละชนิด การจัดการที่ดินสำหรับเพาะปลูก การจัดการแรงงาน การเข้าถึงแหล่งทุน และการตลาดเพื่อขายผลผลิตถือเป็นความซับซ้อนในการจัดการทางการผลิตที่แตกต่างกันออกไป ส่วนที่จะกล่าวต่อไปนี้ผู้ศึกษาจะนำเสนอให้เห็นถึงความแตกต่างของการจัดการการผลิตของเกษตรกร ที่ประกอบไปด้วย (1) ครัวเรือนเกษตรกรไร่ที่ดินซึ่งต้องเช่าที่ดินทั้งหมด (2) ครัวเรือนเกษตรกรขนาดเล็กและขนาดกลางที่มีที่ดินทำกินไม่ถึง 7.3 ไร่ (3) ครัวเรือนเกษตรกรที่มีที่ดินมากกว่า 7.3 ไร่ และ (4) ครัวเรือนเกษตรกรขนาดใหญ่มีที่ดิน 35 ไร่

3.2.1 การปลูกผักแทนการปลูกข้าวไว้กินของเกษตรกรไร่ที่ดิน

ลุงแหวงเกษตรกรวัย 51 ปี อาศัยอยู่กับภรรยาและลูกชาย เคยรับจ้างทั่วไปทั้งในและนอกภาคเกษตร ก่อนจะเริ่มมาเช่าที่ดินในปีพ.ศ. 2540 จำนวน 2 ไร่อยู่ที่บ้านทุ่งหมู 12 ต.แม่คำ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์โดยใช้น้ำจากลำเหมืองก่อกำสำหรับทำการเพาะปลูก ทำให้สามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตามพบว่าลุงแหวงใช้พื้นที่ทั้งหมด 2 ไร่ปลูกข้าวโพดหวานเพียงอย่างเดียว โดยไม่ปลูกข้าวเหนียวไว้กิน หรือปลูกข้าวเจ้าเพื่อขายเลย ทั้งนี้เพราะข้าวโพดหวานเป็นพืชที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้น คือมีอายุเก็บเกี่ยวประมาณ 3 เดือน และสามารถปลูกได้ 3-4 ครั้งในรอบ 1 ปี (ดังตารางที่ 3.3) หากดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำเพียงพอ ในกรณีของลุงแหวงหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะพักดินไม่ถึง 1 อาทิตย์ก่อนจ้างรถแทรกเตอร์มาไถกลับ เพื่อเตรียมเพาะปลูกครั้งต่อไป ต้นทุนการผลิตหนึ่งรอบการเพาะปลูกในพื้นที่ 2 ไร่ประมาณ 3,000 บาท เป็นค่าจ้างรถในการไถกลับ 1,200 บาท ค่าปุ๋ยประมาณ 700 บาท และยาปราบศัตรูพืชและเมล็ดพันธุ์ ในปีพ.ศ. 2552 ลุงแหวงได้ผลผลิตประมาณ 2,000 กิโลกรัมต่อไร่¹ มีรายได้จากการขายผลผลิตประมาณ 10,000 บาท ต่อหนึ่งรอบการผลิตหรือประมาณ 40,000 บาทต่อปี ต้นทุนการผลิตของลุงแหวงเป็นเงินจากการรับจ้างและเป็นเงินทุนหมุนเวียน

¹ เป็นผลผลิตฝักอ่อนทั้งเปลือก

ข้อสังเกตประการสำคัญคือ แม้ง่วงเหงาจะไม่มีที่ทำกินและเมื่อมีโอกาสได้เช่าที่ดินทำการเกษตรกลับไม่ปลูกข้าวไว้กิน แต่เลือกปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายและซื้อข้าวกินแทน ทั้งนี้เป็นเพราะหากปลูกข้าวเหนียวไว้สำหรับบริโภคในพื้นที่ทั้งหมด 2 ไร่ต้องใช้เวลาหลายเดือนกว่าจะได้เก็บเกี่ยวและผลผลิตที่ได้ส่วนใหญ่เก็บไว้กินหากเหลือจึงขาย การปลูกข้าวเหนียวเพื่อบริโภคจึงมีรายได้น้อยหรืออาจไม่มีเลย และหากเป็นการปลูกข้าวนาปรังไว้ขายไม่เพียงแต่ต้องรอเก็บเกี่ยวผลผลิตนาน แต่ผลผลิตจากพื้นที่จำนวน 2 ไร้มียาได้น้อยเกินไป การมีที่ดินขนาดเล็กทำให้ผู้ว่างไม่สามารถจัดการแบ่งแปลงเพาะปลูกเหมือนเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดใหญ่ได้ การปลูกข้าวโพดซึ่งเป็นพืชที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้น สามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี ทำให้มีเงินหมุนเวียนในมือได้ดีกว่าการปลูกพืชระยะยาวเช่นข้าว อย่างไรก็ตามการที่ผู้ว่างปลูกข้าวโพดเพราะต้องการประหยัดต้นทุนด้านแรงงาน (จะกล่าวในหัวข้อต่อไป) นอกจากนี้ ข้าวโพดหวานยังเป็นพืชที่มีการประกันราคาในการขายผลผลิตทำให้มีความมั่นคงในระดับหนึ่ง

ตารางที่ 3.3 การเพาะปลูกและการใช้ที่ดินของผู้ว่าง

	แปลงที่ 1 = 2 ไร่ (เช่า)
ม.ก.-ธ.ก.	

3.2.2 เกษตรกรขนาดเล็กและขนาดกลางที่มีที่ดินน้อยกว่า 7.3 ไร่

ในกรณีที่ไม่ได้เช่าที่ดินเพิ่มพบว่าเกษตรกรบางส่วนเลือกที่จะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว โดยปลูกปีละสองครั้ง เช่น น้ำลำควน เกษตรกรหญิงอายุ 43 ปี อาศัยอยู่กับพ่อ ลูกชายและลูกสาว น้ำลำควนมาจากครอบครัวชาวนา แต่แต่งงานเข้ามาอยู่กับสามีที่ไม่ได้ทำการเกษตรแต่มีธุรกิจของตนเอง น้ำลำควนจึงต้องช่วยงานของครอบครัวสามี แต่ภายหลังเมื่อสามีเสียชีวิต จึงกลับไปทำนาในที่ดินของแม่จำนวน 3 ไร่โดยไม่เสียค่าเช่า ที่บ้านสันนาหวด ต.ศรีคำ อ.แม่จัน ซึ่งเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีความอุดมสมบูรณ์ สามารถทำนาได้ถึงปีละสองครั้ง (ดูตารางที่ 3.4) การเพาะปลูกของน้ำลำควนไม่ซับซ้อนมากนัก กล่าวคือในช่วงฤดูปลูกข้าวหน้าปีเดือนกรกฎาคมถึงเดือนพฤศจิกายนจะปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 ได้ผลผลิตประมาณ 90 ถังต่อไร่ ผลผลิตรวมทั้งหมดประมาณ 270 ถัง น้ำลำควนเก็บไว้กิน 120 ถัง ส่วนเหลืออีกประมาณ 180 ถังจะนำไปขายที่โกดังรับซื้อข้าวบ้านเหมืองกลาง ตำบลศรีคำ มีรายได้จากการขายข้าวประมาณ 17,000 บาทต่อปี ขณะที่ใช้ต้นทุนทั้งหมดประมาณ

9,400 บาท โดยพบว่าต้นทุนสูงสุดคือการจ้างแรงงานปลูกและการเก็บเกี่ยวจำนวน 3,700 บาท ค่าปุ๋ยจำนวน 3,200 บาท และค่าจ้างรถไถจำนวน 2,275 บาท

หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จแล้วจะพักดิน เพื่อเตรียมปลูกข้าวนาปรังในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นการปลูกเพื่อขายทั้งหมด สำหรับในฤดูนาปรัง 2552 น้ำลำควนปลูกข้าวเจ้าพันธุ์สุพรรณบุรี 1 ได้ผลผลิตทั้งหมด 2,500 กิโลกรัม มีรายได้จากการขายข้าว 25,000 บาท โดยต้นทุนการผลิตต่ำกว่าการปลูกข้าวนาปีเล็กน้อยคือใช้ต้นทุน 8,625 บาท เป็นต้นทุนในการจ้างรถไถ 2,275 บาท รถเกี่ยวข้าวจำนวน 1,750 บาท ต้นทุนด้านแรงงานในการปลูกจำนวน 2,850 บาท และค่าปุ๋ยจำนวน 3,200 บาท โดยน้ำลำควนอาศัยการยืมเงินพ่อแม่มาลงทุนก่อนและใช้คืนภายหลัง

การที่น้ำลำควนปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวเพราะไม่ต้องใช้แรงของตนเองมากสามารถจ้างแรงงานได้ และไม่ต้องใช้เวลาในการดูแลเอาใจใส่เหมือนกับการทำสวนผัก ทำให้มีเวลาไปทำงานสร้างรายได้ อย่างอื่น ได้แก่การทำไอศกรีมขาย ซึ่งจะมีพ่อค้ามารับซื้อที่บ้าน โดยมีรายได้จากการขายไอศกรีมประมาณ 30,000 บาทต่อปี

ตารางที่ 3.4 การเพาะปลูกและการใช้ที่ดินของน้ำลำควน

	แปลงที่ 1 = 3 ไร่ (เช่า)
ม.ค.	
ก.พ.-พ.ค.	
มิ.ย.	พักดิน+ เพาะต้นกล้าข้าว
ก.ค.-พ.ย.	
ธ.ค.	พักดิน+ เพาะต้นกล้าข้าว

คำอธิบายสัญลักษณ์

คือ ข้าวเหนียว,

คือ ข้าวเจ้า,

สำหรับเกษตรกรที่เช่าที่ดินเพิ่มจะปลูกพืชหลากหลายประเภทมากขึ้น ไม่จำกัดอยู่แค่การปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว เช่นการเพาะปลูกของลุงอินแก้ว อายุ 64 ปี เกษตรกรบ้านแม่คำสบเป็นอยู่กับภรรยา ลูกชาย ลูกสะใภ้และหลานสาว ลุงอินแก้วมีที่ดินทำการเกษตรของตนเองจำนวน 5 ไร่ อยู่ในโหล่งและได้เช่าที่ดินอีกจำนวน 2 ไร่ในราคาไร่ละ 2,000 บาทต่อปี จากตารางที่ 3.5 จะเห็นว่าในฤดูปลูกข้าวนาปรัง ลุงอินแก้วใช้พื้นที่การเกษตรทั้งหมด 7 ไร่ปลูกข้าวเจ้า โดยเริ่มปลูกในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ และเก็บเกี่ยวในเดือนพฤษภาคม ได้ผลผลิตเฉลี่ย 1,020 กิโลกรัมต่อไร่ มีรายได้จากการขายข้าวประมาณ 75,000 บาท ขณะที่ต้นทุนการปลูกข้าวนาปรังทั้งหมดประมาณ 20,000 บาท หรือเฉลี่ย 2,860 บาทต่อไร่ ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวข้าวในอัตราค่าจ้างไร่ละ 500 บาทแล้ว จะพักดินแปลงนาทั้งหมด ขณะเดียวกันก็เตรียมหว่านกล้าข้าวสำหรับปลูกข้าวนาปี และเตรียมปลูกเสาวรสที่ได้เพาะชำไว้ตั้งแต่เดือนเมษายน

การเพาะปลูกจะเริ่มอีกครั้งประมาณปลายเดือนมิถุนายน โดยที่ดินแปลงแรกจำนวน 5 ไร่ถูกแบ่งเป็นสวนเสาวรสนจำนวน 3 ไร่ สำหรับต้นทุนการปลูกเสาวรสนทั้งหมดประมาณ 5,000 บาท การปลูกเสาวรสนต้องใช้ต้นทุนการดูแลรักษาสูง โดยเฉพาะการให้ปุ๋ยเพื่อบำรุงให้เสาวรสนสามารถเก็บผลผลิตได้นาน ซึ่งพบว่าปลูกเสาวรสน 3 ไร่ต้องจ่ายค่าปุ๋ยสูงถึง 3,400 บาท ส่วนผลผลิตในปีพ.ศ. 2552 ที่ผ่านมาได้ประมาณ 2,800 กิโลกรัมต่อไร่ เก็บเกี่ยวผลผลิตยาวนาน 4-5 เดือนโดยจะเริ่มเก็บผลผลิตในเดือนธันวาคม ปีพ.ศ. 2552 ต่อเนื่องไปจนถึงประมาณเดือนเมษายนในปีต่อไป รายได้จากการปลูกเสาวรสนในปีพ.ศ. 2552 ประมาณ 72,000 บาท ส่วนอีกสองไร่ทำเป็นสวนผักซึ่งปลูกพืชเงินสดที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้น เช่นปลูกผักกาดกวางตุ้ง 1 ไร่และผักชี 1 ไร่เป็นต้น โดยจะปลูกสลับหมุนเวียนกันไปตลอด สำหรับที่ดินเช่าแปลงที่สอง จำนวน 2 ไร่เป็นนาข้าวที่ปลูกไว้กินเอง ได้ผลผลิตทั้งหมด 150 ถัง ใช้ต้นทุนในการปลูกข้าวทั้งหมดประมาณ 6,000 บาท หากเป็นฤดูปลูกข้าวนาปรังที่ข้าวเจ้ามีราคาดีก็จะใช้พื้นที่ของตนเองทั้งหมดในการปลูกข้าวเจ้าแต่เมื่อถึงฤดูนาปี ลุงอินแก้วจะกันพื้นที่ส่วนหนึ่งสำหรับปลูกข้าวเหนียวไว้กิน ส่วนที่ดินที่เหลือใช้ปลูกเสาวรสน ส่วนการทำสวนผักพบว่ามีความหลากหลายไม่มากนักส่วนใหญ่ปลูกเฉพาะผักกาดและผักชีที่สามารถเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปีและต้นทุนการผลิตไม่สูงนัก

ตารางที่ 3.5 การเพาะปลูกและการใช้ที่ดินของลุงอินแก้ว

	แปลงที่ 1 = 5 ไร่ (ตนเอง)	แปลงที่ 2 = 2 ไร่ (เช่า)
ม.ค.		
ก.พ.-พ.ค.	 	
มิ.ย.	พักดิน	พักดิน
ก.ค.-พ.ย.	 	
ธ.ค.	 	พักดิน

เมื่อเข้าสู่เดือนกรกฎาคมที่เอื้อยใช้พื้นที่เคยเป็นสวนผักมาปลูกข้าวเหนียวสำหรับบริโภคในครัวเรือนจำนวน 2 ไร่ 2 งาน ส่วนที่ที่เคยเป็นนาข้าวถูกเปลี่ยนมาเป็นสวนผักกาด (พันธุ์เจ้าหม่อม) และผักชี ใช้เนื้อที่ประมาณ 1 ไร่ 2 งาน ซึ่งผักดังกล่าวเป็นพืชระยะสั้นสามารถเก็บเกี่ยวได้หลังจากปลูกประมาณ 10 วันทำให้ปลูกได้ประมาณ 2 ครั้งในรอบหนึ่งเดือนและสามารถปลูกได้ตลอด ที่ดินบางส่วนที่ไม่ได้ประโยชน์จะพักดินไว้เตรียมปลูกพืชอย่างอื่น ในเดือนสิงหาคมที่เอื้อยปลูกถั่วฝักยาวและมะเขือยาวอย่างละ 2 งาน โดยในแปลงมะเขือยาวได้หว่านผักกาดแทรกลงไปและเก็บขายได้ในช่วงเดือนกันยายน ในเดือนตุลาคมที่เอื้อยกลับมาปลูกผักกาดและผักชีอีกครั้ง และหลังจากเกี่ยวข้าวเสร็จในเดือนพฤศจิกายนจะพักดินแปลงนา ส่วนสวนผักยังมีผักปลูกต่างๆ อยู่ไม่ว่าจะเป็นผักกาด ผักชี ต้นหอมและกะหล่ำดอก ในขณะที่ถั่วฝักยาวและมะเขือยาวยังคงเก็บผลผลิตได้ถึงเดือนธันวาคม

ส่วนที่ดินแปลงที่สองจำนวน 8 ไร่ มีความอุดมสมบูรณ์เพราะเป็นที่ดินในโฮ่งนาในจึงทำเป็นสวนผัก ในเดือนมีนาคมที่เอื้อยเริ่มปลูกถั่วฝักยาวจำนวน 3 ไร่และเก็บเกี่ยวผลผลิตหมดในเดือนมิถุนายนและพักแปลงถั่วไว้สำหรับรอปูปลูกข้าวนาปี ในช่วงเดือนมีนาคมที่เอื้อยได้เตรียมแปลงสำหรับปลูกขิงจำนวน 2 ไร่ 2 งาน ก่อนจะปลูกจริงในเดือนมีนาคม ในช่วงที่ปลูกขิงที่เอื้อยได้หว่านเมล็ดผักชีและปลูกต้นหอมแทรกลงในแปลงขิง และเก็บผักชีและต้นหอมขายประมาณเดือนเมษายน ภายหลังเก็บขิงเสร็จในเดือนกรกฎาคม เข้าสู่เดือนสิงหาคมที่เอื้อยก็เปลี่ยนที่ดินแปลงแรกทั้งหมดจำนวน 8 ไร่ปลูกข้าวเจ้าและเกี่ยวข้าวในเดือนพฤศจิกายน

รายที่สองป่าเดือน (นามสมมติ) เกษตรกรบ้านแม่คำสบเป็น เดิมมีที่ดินที่อยู่บ้านป่าบาง อ.แม่สาย (นาใหม่) จำนวน 6 ไร่ ซึ่งเป็นที่ดินมรดกได้รับหลังจากที่แม่เสียชีวิต สำหรับที่ดินทางฝ่ายสามีของป่าเดือนมี 2 ไร่ แต่ขายไปในราคาไร่ละ 50,000 บาท เมื่อได้ทำนาที่นาใหม่ป่าเดือนกับสามีก็เริ่มขยับขยายการเพาะปลูกโดยการเช่าที่ดินเพิ่ม และเมื่อมีเงินเก็บจำนวนหนึ่งก็ซื้อที่ดินเป็นของตนเอง โดยซื้อทั้งจากพี่น้องของป่าเดือน และคนอื่นที่มีที่นาติดกัน ด้วยเหตุนี้ป่าเดือนจึงมีที่ดินเพิ่มขึ้นจาก 6 ไร่มาเป็น 24 ไร่ ด้วยน้ำพักน้ำแรงของป่าเดือนกับสามี ที่ดินดังกล่าวเป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าว โดยปลูกข้าวปีละ 2 ครั้ง แม้จะสามารถซื้อที่ดินได้ถึง 24 ไร่ แต่ป่าเดือนและสามีทำเองจำนวน 15 ไร่ ส่วนอีก 9 ไร่ให้เจ้าของเดิมเช่าทำโดยคิดค่าเช่าเป็นข้าวเหนียวปีละ 500 ถัง แต่เก็บไว้กินจริงๆ ประมาณ 100 ถัง ข้าวที่เหลือจึงขาย และเนื่องจากผลผลิตได้น้อยเพราะนาบ้านป่าบางเป็นพื้นที่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ ขาดแคลนน้ำทางการเกษตร ดังนั้นในปีพ.ศ. 2537 ป่าเดือนจึงซื้อที่ดินในโฮ่งไร่ จำนวน 3 ไร่ และเช่าที่ดินเพิ่มอีกจำนวน 2 แปลง แปลงแรกจำนวน 3 ไร่ และแปลงที่สองจำนวน 4 ไร่ซึ่งเป็นของพี่สาวป่าเดือน ไร่สำหรับปลูกผัก เช่นขิง กระเทียม ต้นหอม

หลังจากสามีป่าเดือนเสียชีวิตในปีพ.ศ. 2549 ป่าเดือนยังคงทำนาที่นาใหม่บ้านป่าบางจำนวน 15 ไร่ และยังทำสวนผักในที่ดินของตนเองจำนวน 3 ไร่ที่อยู่ในโฮ่ง ไร่แต่หลังจากทำต่อไปประมาณ 2 ปี ป่าเดือนรู้สึกว่าการเดินทางไปทำนาที่บ้านป่าบางเพียงลำพังไม่ปลอดภัย ประกอบกับมีคนขายที่ดินในโฮ่งไร่จำนวน 10 ไร่ ป่าเดือนจึงตัดสินใจขายที่ดินของตนเองทั้งหมดจำนวน 24 ไร่ และชักชวนหลานชายให้ขายที่ดินที่อยู่ติดกันอีกจำนวน 6 ไร่ในราคาไร่ละ 85,000 บาท ที่ดินผืนใหม่ถือเป็นที่ดินผืนงาม ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเพราะอยู่ติดกับถนน ทำให้การขนส่งผักมีความสะดวกและอยู่ติดกับลำเหมืองกอกู้ทำให้ไม่ต้องกังวลเรื่องน้ำ ป่าเดือนจึงไม่ลังเลที่จะซื้อในราคาไร่ละ 200,000 บาทโดยใช้เงินจากการขายที่นาและเงินส่วนตัวเดิมเข้าไป

ในช่วงแรกที่ซื้อที่ดินป่าเดือนยังไม่สามารถเข้าไปปลูกพืชใดๆ ได้เพราะผักที่เจ้าของเดิมปลูกไว้ยังเก็บผลผลิตไม่หมด ป่าเดือนจึงปลูกผักในที่ดินจำนวน 6 ไร่ (เช่า 3 ไร่และของตนเอง 3 ไร่) และทำนาในที่ดินเช่าของป่าจำนวน 4 ไร่ โดยที่ดินเช่าแปลงแรกจำนวน 3 ไร่ปลูกบวบ ส่วนที่ดินของตนเองจำนวน 3 ไร่ป่าเดือนเลือกปลูกเสาวรสตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ป่าเดือนให้เหตุผลในการปลูกเสาวรสว่าเพราะตนเองนั้นเคยทำมาหมดแล้วทั้งปลูกข้าว สวนขิง ปลูกผักปลอดสารพิษไม่ว่าจะเป็นคะน้า ผัก บร็อกโคลี่ ให้กับบริษัทสยามฟิวเจอร์² แม้จะได้รายได้ดีในช่วง 2 ปีแรกเมื่อสู่ปีที่ 3 บริษัทกลับคัดผลผลิตที่ไม่ได้มาตรฐานออกมากินไปทำให้มีรายได้ลดลง จึงเลิกและหันมา

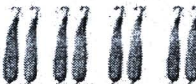
² บริษัทสยามฟิวเจอร์ฟาร์ม จำกัด เป็นบริษัทที่ทำการผลิตและจำหน่ายสินค้าทางการเกษตร (ผักสดปลอดสารพิษ) ตั้งอยู่ที่บ้านสันนา หมู่ 3 ต.แม่คำ อ.แม่จัน จ.เชียงราย

ปลูกเสาวรสาจากการแนะนำของหลานชาย เมื่อทำในปีแรกก็รู้สึกได้กำไรดี แม้จะต้องลงทุนสูงในช่วงแรกทั้งการจ้างแรงงานมาเตรียมดิน ขุดหลุมฝังเสาไม้ไผ่ ซ้ำไม้ไผ่และลวดทำร้าน แต่ปีถัดไปก็จะประหยัดต้นทุนได้มากเพราะสามารถใช้ของเดิมได้

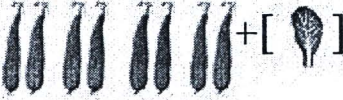
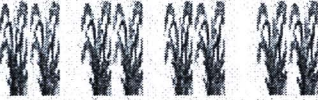
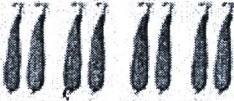
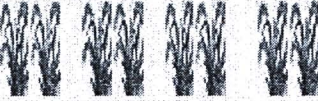
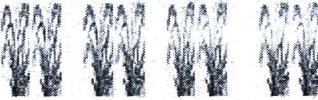
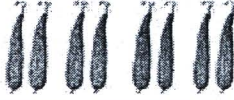
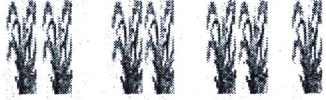
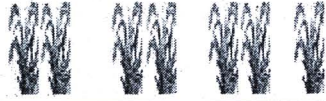
ในที่ดินแปลงเดียวกันนี้หลังจากปลูกเสาวรสาปีเดือนจะหว่านผักชี ผักกั้นฉ่ายและผักสลัดลงไปแปลงเสาวรสาโดยใช้วิธีแบ่งแปลงในการหว่านและเว้นระยะในการหว่านแปลงละ 10 วัน ผักกั้นฉ่ายสามารถเก็บเกี่ยวขายได้เป็นชนิดแรก ต่อมาคือมาผักชีที่จะเก็บขายได้ในช่วงเดือนมีนาคม นอกจากนี้ป่าเดือนยังปลูกบวบลงไปคู่กับเสาวรสช่วงหลังจากปลูกผักชีไปแล้วประมาณ 20 วัน การปลูกบวบป่าเดือนต้องใช้เชือกมัดขอดบวบเพื่อให้ขึ้นไปพันกับร้านเสาวรสา บวบสามารถเริ่มเก็บผลผลิตขายได้ในเดือนมีนาคมเรื่อยไปจนถึงเดือนกรกฎาคม ป่าเดือนกล่าวว่าวิธีนี้ “ก่อนจะได้ขายเสาวรสก็ได้ทุนคืนจากการขายผักหมดแล้ว ฉะนั้นรายได้ที่จะได้จากการขายเสาวรสคือกำไรทั้งหมด” ภายหลังจากการเก็บบวบหมดแล้วเสาวรสก็เริ่มให้ผลผลิตในเดือนสิงหาคมและสามารถเก็บเกี่ยวได้ยาวนานถึงต้นปีหน้า

ส่วนที่ดินเช่าอีกแปลงจำนวน 4 ไร่ป่าเดือนใช้เป็นสำหรับทำนาโดยเฉพาะ คือปลูกทั้งข้าวนาปีและนาปรัง ในฤดูนาปีจะแบ่งพื้นที่ปลูกข้าวเหนียวไว้กินประมาณ 1 ไร่กว่า พื้นที่ที่เหลือปลูกข้าวเจ้าไว้ขาย หากเป็นฤดูนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าไว้ขายทั้งหมด สำหรับที่ดินผืนใหม่ที่เพิ่งซื้อมาในเดือนกรกฎาคมจำนวน 10 ไร่ (แต่พื้นที่ทำการเกษตรจริงๆ มีประมาณ 9 ไร่กว่าเพราะเป็นพื้นที่ถนน) ที่ดินแปลงนี้ป่าเดือนเตรียมปลูกบวบโดยเปลี่ยนพื้นที่สวนข้าวโพดฝักอ่อนของเจ้าของเดิมจำนวน 3 ไร่ การปลูกบวบครั้งนี้ป่าเดือนได้ประสบการณ์จากการปลูกแทรกเสาวรสบวบจะให้ผลผลิตดีหากทำร้านเหมือนเสาวรสา ส่วนที่ดินอีกประมาณ 3 ไร่ยังคงมีเสาวรสของเจ้าของเดิมที่เก็บผลผลิตไม่หมด ที่ดินที่เหลือป่าเดือนปล่อยให้ว่างไว้เพื่อเตรียมปลูกข้าวในเดือนสิงหาคม เมื่อข้าวสู่เดือนพฤศจิกายนแปลงบวบจะถูกเปลี่ยนมาเป็นสวนผักชีและผักกาดไปจนถึงสิ้นปี ส่วนนาข้าวประมาณ 4 ไร่หลังจากเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายนและพักดินเพื่อเตรียมปลูกผักต่อไป

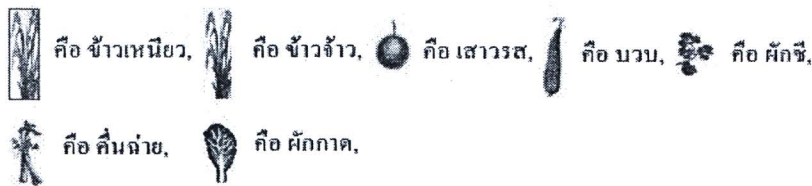
ตารางที่ 3.7 แสดงการเพาะปลูกและการใช้ที่ดินของป่าเดือน

	แปลงที่ 1 = 3 ไร่ (ตนเอง)	แปลงที่ 2 = 10 ไร่ (ตนเอง)
ม.ค.		
ก.พ.	 + []	
มี.ค.	 + []	
เม.ย.	 + []	*หมายเหตุ ที่ดินแปลงนี้ป่าเดือนซื้อเมื่อเดือนกรกฎาคม 2552 และเริ่มเข้าไปใช้ประโยชน์ก่อนจำนวน 4 ไร่ เนื่องจากที่ดินบางส่วนยังมีผลผลิตของเจ้าพ่อเดิมที่ยังเก็บไม่หมด
พ.ค.	 + []	
มิ.ย.	 + []	
ก.ค.	 + []	
ส.ค.		
ก.ย.		
ต.ค.		
พ.ย.		
ธ.ค.		 พักดินแปลงนา

ตารางที่ 3.7 แสดงการเพาะปลูกของป่าเดือน (ต่อ)

	แปลงที่ 3 = 3ไร่ (เช่า)	แปลงที่ 4 = 4ไร่ (เช่า)
ม.ค.		
ก.พ.	 + []	
มี.ค.		
เม.ย.		
พ.ค.		
มิ.ย.		พักดิน
ก.ค.		
ส.ค.	ป่าเดือนเล็กเช่าที่ดินแปลงนี้ตั้งแต่ เดือนสิงหาคม 2552 เป็นต้นมา	
ก.ย.		
ต.ค.		
พ.ย.		
ธ.ค.		พักดิน

คำอธิบายสัญลักษณ์ตารางที่ 3.7

(ในกรณีของป่าเดือนในช่วงเดือนส.ค.-พ.ย. ที่ดินแปลงที่สองปลูกข้าวเหนียวพันธุ์สันป่าตอง เป็นการปลูกเพื่อขาย ขณะที่ที่ดินแปลงที่สี่ เป็นการปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 ไว้สำหรับบริโภค)
หมายเหตุ (1) รูปภาพหนึ่งภาพแทนพื้นที่เพาะปลูกจำนวน 2 งาน (2) พืชที่อยู่ในเครื่องหมาย [] หมายถึงพืชที่ปลูกแทรกในแปลงพืชหลักตลอดทั้งแปลง

3.2.4 การผลิตเพื่อยังชีพของเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดใหญ่ 30 ไร่ขึ้นไป

ระบบการผลิตลักษณะนี้เกิดขึ้นในกรณีที่เกษตรกรมีที่ดินขนาดใหญ่มาก แต่เกษตรกรต้องการทำกินบนที่ดินเพียงเล็กน้อยสำหรับการยังชีพเป็นหลักโดยจะเลือกทำนาเพียงอย่างเดียว เช่นตาสรียูร เกษตรกรอายุ 78 ปี มีที่ดินทั้งหมด 35ไร่ ทั้งหมด 3 แปลง แปลงแรกจำนวน 21 ไร่ แปลงที่สองจำนวน 11 ไร่ และแปลงที่ 3 จำนวน 3 ไร่ ลูกสรียูรให้ลูกสาวคนเล็กและสามีทำนาในที่ดินแปลงแรก และให้ลูกชายคนโตทำนาในที่ดินแปลงที่สอง โดยไม่คิดค่าเช่าและไม่ต้องจ่ายค่าหัว เพราะตาสรียูรได้กั้นที่ดินแปลงที่สามสำหรับปลูกข้าวไว้กินเอง โดยจะปลูกข้าวนาปีและนาปรัง ข้าวนาปีจะปลูกข้าวเหนียวไว้กิน ได้ผลผลิตประมาณ 80 ถังต่อไร่ ส่วนในฤดูนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าไว้ขาย ได้ผลผลิตประมาณ 110 ถังต่อไร่ มีรายได้จากการขายข้าวประมาณ 78,000 บาทต่อปี

ตารางที่ 3.8 การเพาะปลูกและการใช้ที่ดินของตาสรียูร

	แปลงที่ 3=3ไร่	แปลงที่ 2= 11 ไร่	แปลงที่ 1 = 21 ไร่
ม.ค.		ให้ลูกชายคนรองทำโดยไม่คิดค่าเช่า	ให้ลูกสาวคนเล็กทำโดยไม่คิดค่าเช่า
ก.พ.-พ.ค.			
มิ.ย.	พักดิน		
ก.ค.-พ.ย.			
ธ.ค.	พักดิน		

หากพิจารณาระบบการผลิตของเกษตรกรทั้งสี่กลุ่มข้างต้น พบว่าเกษตรกรไร่ที่ดินซึ่งต้องเช่าที่ดินทำกินทั้งหมดไม่จำเป็นต้องทำการผลิตเพื่อยังชีพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดที่ดินที่เช่า ในกรณีเกษตรกรที่เช่าที่ดินขนาดเล็กไม่เกิน 2 ไร่เช่นลุงหวงจะพบว่าเลือกปลูกข้าวโพดซึ่งเป็นพืชเงินสดมากกว่าการปลูกข้าวไว้กินเอง เกษตรกรไร่ที่ดินเหล่านี้เลือกที่จะซื้อข้าวกินและปลูกพืชที่สร้างรายได้มากกว่า ลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าความมั่นคงในการดำรงชีพของเกษตรกรไร่ที่ดินมิได้วางอยู่บนฐานของการมีที่ดินเพื่อผลิตอาหารไว้กินเอง แต่คือการมีที่ดินที่สามารถก่อให้เกิดการสะสมทุนได้ ภายใต้เงื่อนไขของการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ สำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองพบว่าพวกเขายังคงปลูกข้าวไว้กินพร้อมกับการปลูกข้าวเพื่อขาย สำหรับครัวเรือนที่ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวโดยไม่ทำสวนผัก เช่นน้ำลำควนที่สร้างรายได้ด้วยการประกอบอาชีพอื่นๆ

หากเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินขนาดใหญ่ หรือเช่าที่ทำการเกษตรเพิ่ม พวกเขาจะจัดสรรแบ่งที่ดินออกเป็นแปลงย่อยๆ สำหรับปลูกข้าวไว้กิน ปลูกข้าวไว้ขาย และทำสวนผักซึ่งเป็นพืชที่ให้ผลตอบแทนเร็วและอาจมีรายได้มากขึ้นอยู่กับราคาในตลาด แม้ผักจะเป็นพืชที่มีความเสี่ยงด้านราคา ดังที่เกษตรกรมักกล่าวกันว่า การปลูกผักนั้นเป็นการรอ “ฟลุ๊ค” หรือว่าโชคชะตาที่สามารถขายผักได้ในราคาสูง ไม่เพียงเท่านั้นต้นทุนการผลิตและแรงงานยังสูงกว่าข้าว แต่เกษตรกรก็เลือกที่จะปลูกผักมากกว่า ตัวอย่างเช่นลุงวาด เกษตรกรบ้านแม่คำสบเป็น อายุ 48 ปี มีที่ดินทำการเกษตรทั้งหมด 15 ไร่ เป็นที่ดินของตนเองจำนวน 8 ไร่ 2 งาน และเป็นที่เช่าจำนวน 6 ไร่ 2 งาน ได้บอกเล่าให้ฟังว่าเริ่มปลูกผักเพียงอย่างเดียวและเลิกปลูกข้าวเมื่อต้องส่งลูกชายคนโตเรียนมหาวิทยาลัย คณะเกษตรศาสตร์ ขณะที่ลูกคนโตกำลังศึกษาอยู่ลูกชายคนเล็กก็ไปศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาที่กรุงเทพฯ ทำให้มีรายจ่ายสูงมากการปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวไม่สามารถก่อให้เกิดรายได้มากพอและรวดเร็วเท่าแม้ว่าราคาข้าวจะเริ่มขยับสูงขึ้นมาตลอดตั้งแต่ทศวรรษ 2540 ก็ตามแต่ลุงวาดก็เลือกที่จะปลูกผักบนที่ดินทั้งหมด 14 ไร่ (ของตนเอง 8 ไร่ และเช่าเพิ่มอีก 6 ไร่) ภายหลังจากที่ลูกชายคนเล็กสำเร็จการศึกษาเมื่อปีที่ผ่านมา (ปีพ.ศ. 2552) ลุงวาดจึงลดพื้นที่ปลูกผักและเริ่มกลับมาปลูกข้าวอีกครั้ง

3.3 ตลาดและการกระจายผลผลิต

ถนนพหลโยธินที่ตัดผ่านอำเภอแม่จันไปจนถึงอำเภอแม่สาย พร้อมกับการขยายตัวของตลาดแม่จันทำให้บ้านแม่คำซึ่งอยู่ติดกับถนนมีช่องทางการขายผลผลิตทางการเกษตรสะดวกขึ้น ประกอบกับถนนภายในหมู่บ้านที่เชื่อมต่อกันและเดินทางได้สะดวกมากขึ้นจากในอดีตที่เป็นถนนดินโคลน ก็เปลี่ยนมาเป็นถนนคอนกรีตนับตั้งแต่บ้านแม่คำได้ยกฐานะเป็นเขตสุขาภิบาลแม่คำเมื่อปีพ.ศ. 2507 รถยนต์และจักรยานยนต์สามารถเข้าไปถึงในพื้นที่การเกษตรได้ ทำให้การขนส่งผลผลิตและการติดต่อกับตลาดภายนอกทำได้สะดวกมากขึ้น หรือแม้แต่การนำเครื่องจักรขนาดใหญ่ เช่นรถเกี่ยวข้าวเข้ามาในนาข้าวได้และสามารถนำข้าวที่เกี่ยวเสร็จแล้วไปขายโรงสีได้ทันที ความสะดวกในการคมนาคมที่มีถนนเชื่อมเข้าสู่สวนผักและไร่นาโดยตรงทำให้การขายผลผลิตมีความรวดเร็วมากขึ้น

ผลผลิตในโหล่งซึ่งได้แก่ข้าวและผักหลายชนิดกว่าร้อยละ 90 ส่งออกขายนอกพื้นที่แทบทั้งสิ้น สำหรับข้าวที่ขายส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเจ้าและใช้รถเกี่ยวข้าว ดังนั้นเกษตรกรจะขายผลผลิตให้กับโรงสีหรือลานรับซื้อข้าวทันทีที่เกี่ยวข้องเสร็จไม่ว่าจะเป็นเวลาใดก็ตาม โรงสีข้าวหรือลานรับซื้อข้าวที่เกษตรกรในโหล่งนิยมไปขายผลผลิตได้แก่โรงสีข้าวโกสเค้น, โรงสีข้าวชัยบุญมา ต.แม่คำ, โรงสีข้าวพืชผลการเกษตร บ้านเหมืองกลาง ต.ศรีคำ และลานรับซื้อข้าวแม่สายพูนผลท่าข้าว ต.โป่งผา อ.แม่สาย จ.เชียงราย สำหรับข้าวเหนียวที่เกษตรกรปลูกไว้กินบางครั้งหากข้าวเหลือกินหรือเกษตรกรมีความจำเป็นต้องใช้เงิน ก็จะขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าข้าวในโหล่งหรือขายให้กับโรงสีข้าวด้วยเช่นกัน

สำหรับผักจะมีตลาด 4 แบบ แบบแรกเป็นการทำการค้ากับพ่อค้าแม่ค้าในโหล่งที่มีแผงนั่งขายผักประจำตลาดต่างๆ มีทั้งแม่ค้าขนาดใหญ่ที่ส่วนใหญ่เป็นแม่ค้าขายส่งและรับซื้อผักจากเกษตรกรได้สูงสุดถึงวันละ 700 กิโลกรัมต่อวัน หากเป็นฤดูฝนซึ่งมีผลผลิตมากจะรับซื้อผักเพียงชนิดเดียวสูงถึงวันละ 500-600 กิโลกรัม นอกจากนี้ยังมีแม่ค้าขนาดเล็กที่รับผักไปขายประมาณวันละ 100 กิโลกรัม ในโหล่งมีพ่อค้าแม่ค้าประเภทนี้ประมาณ 12 คนที่มีแผงนั่งขายในตลาดทั่วจังหวัดเชียงราย ได้แก่ ตลาดอำเภอแม่จัน ตลาดสดเทศบาลจังหวัดเชียงราย ตลาดนาสวรรค์ จังหวัดเชียงราย ซึ่งถือเป็นตลาดขายส่งผักที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดเชียงราย ผักดังกล่าวจะถูกส่งไปยังตลาดไทที่เป็นตลาดกลางสินค้าเกษตรของประเทศ นอกจากนี้ยังมีแม่ค้าที่มีแผงนั่งขายในตลาดการค้าชายแดน เช่นในตลาดอำเภอเชียงแสนที่ทำการค้าขายกับคนลาว โดยเฉพาะตลาดนัดในวันเสาร์ที่จะมีคนจากลาวนั่งเรือข้ามฟากมาจับจ่ายใช้สอยมากเป็นพิเศษ หรือตลาดในอำเภอแม่สายที่ทำการค้าขายกับชาวพม่าที่มีการข้ามฝั่งค้าขายอย่างคึกคักทุกวัน เกษตรกรที่ขายผักให้กับแม่ค้าเหล่านี้จะต้องนำผลผลิตไปส่งที่บ้านของแม่ค้าด้วยตนเอง ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรแต่ละรายจะมีแม่ค้าประจำที่ทำการ

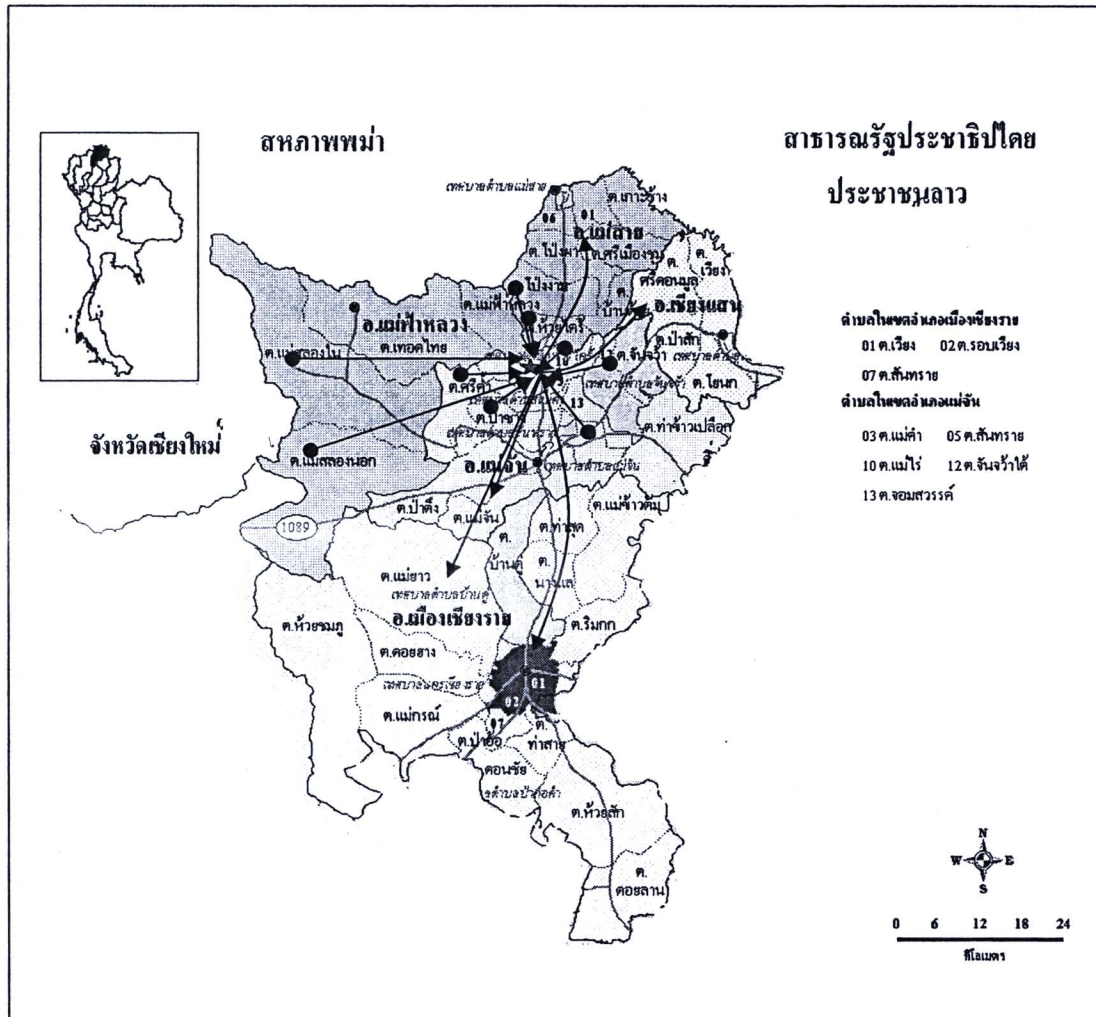
ค้าขายด้วยกันมานาน แต่บางครั้งเกษตรกรก็ต้องหาคู่ค้ารายใหม่หากผลผลิตมีมากเกินไป การติดต่อซื้อขายผักจะทำวันต่อวันเพราะความต้องการรับซื้อผักของแม่ค้าในแต่ละวันจะมากน้อยต่างกัน แต่การติดต่อสื่อสารที่ทำได้ง่ายและรวดเร็วทำให้เกษตรกรไม่ต้องไปหาแม่ค้าถึงบ้านเพียงแค่ใช้โทรศัพท์มือถือสอบถามความต้องการและราคาในแต่ละวันแทน และหากมีผลผลิตมากเกินไปเกษตรกรก็จะติดต่อแม่ค้ารายอื่นต่อไป

ตลาดแบบที่สอง เป็นการค้าขายกับพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาซื้อผักถึงในสวน ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าแม่ค้าขนาดเล็กจากต่างถิ่น ไร่ธจักรยานยนต์เป็นพาหนะ โดยมาจากบ้านป่าซางน้อย ต.แม่คำ อ.แม่จัน ,บ้านสันยาว ต.ศรีคำ อ.แม่จัน, บ้านดงมะดื่น ต.แม่ไร่ อ.แม่จัน, บ้านเวียงสา บ้านแม่สลอง บ้านป่าซาง ต.ป่าซาง อ.แม่จัน, บ้านเด่น อ.แม่จัน, บ้านถ้ำ บ้านห้วยไคร้ บ้านห้วยน้ำซุ่น อ.แม่สาย และบ้านกิ้วพรวัว อ.เชียงแสน (โปรดดูรูปภาพที่ 3.1) พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้จะซื้อผักรายละไม่เกิน 50 กิโลกรัม ส่วนใหญ่จะซื้อไปขายด้วยตนเองหรือบางรายอาจเป็นพ่อค้าคนกลางในการหาซื้อผักไปให้กับเจ้าของร้านค้าเล็กๆ ในหมู่บ้าน

ตลาดแบบที่สามเป็นการขายแบบเหมา โดยมีการขายเหมาให้กับพ่อค้าแม่ค้าที่ซื้อผักแบบเหมาทั้งสวน ซึ่งการประเมินราคาจะอิงอยู่กับราคาขายปลีกต่อหนึ่งกิโลกรัม โดยแม่ค้าจะเป็นผู้เก็บผักด้วยตนเอง การขายแบบเหมาอีกรูปแบบหนึ่งคือการขายผ่านพ่อค้าคนกลางและ/หรือตัวแทนรับซื้อผลผลิตของบริษัทซึ่งเป็นคนในพื้นที่ พืชที่นิยมขายแบบเหมาให้กับบริษัทได้แก่จิง หอมแบ่ง (ต้นหอม) หอมแดง และกระเทียม พ่อค้าคนกลาง/ตัวแทนของบริษัทจะเป็นผู้มาติดต่อและตกลงราคากับเกษตรกรโดยตรง สำหรับการขายกระเทียมและหอมแดงเป็นการขายแบบเหมาที่เรียกว่าการขายหอมเขียว คือการขายหอมสด การขายให้กับบริษัทเช่นนี้พ่อค้าคนกลาง/ตัวแทนของบริษัทจะเป็นผู้จัดหาแรงงานในการเก็บผักมาเอง

ตลาดแบบที่สี่ การขายผลผลิตที่เกิดจากการทำสัญญากับโครงการอาหารสำเร็จรูปคอกยคำ ผลผลิตที่เกษตรกรในโฮ่งนี้ปลูกขายให้กับโครงการฯ คือ เสาวรส ซึ่งโครงการฯ มีการประกันราคาผลผลิต โดยราคาดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ. 2552 ที่ผ่านมามี 7 บาท/ กิโลกรัม เกษตรกรในโฮ่งจะมีพื้นที่ปลูกโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 2-3 ไร่ และจะต้องแจ้งพื้นที่การเพาะปลูกให้กับโครงการฯ ทุกปี ทั้งนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอยู่กับการความต้องการผลผลิตในแต่ละปี สำหรับการขายผลผลิตเกษตรกรต้องนำผลผลิตที่เก็บได้บรรจุใส่กระสอบ และนำไปขายให้กับโครงการด้วยตนเอง ในวันจันทร์ พุธ และศุกร์

รูปภาพที่ 3.1 แสดงการกระจายผลผลิตภายในท้องถิ่นไปยังพื้นที่ต่างๆ

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปีพ.ศ. 2552-2553

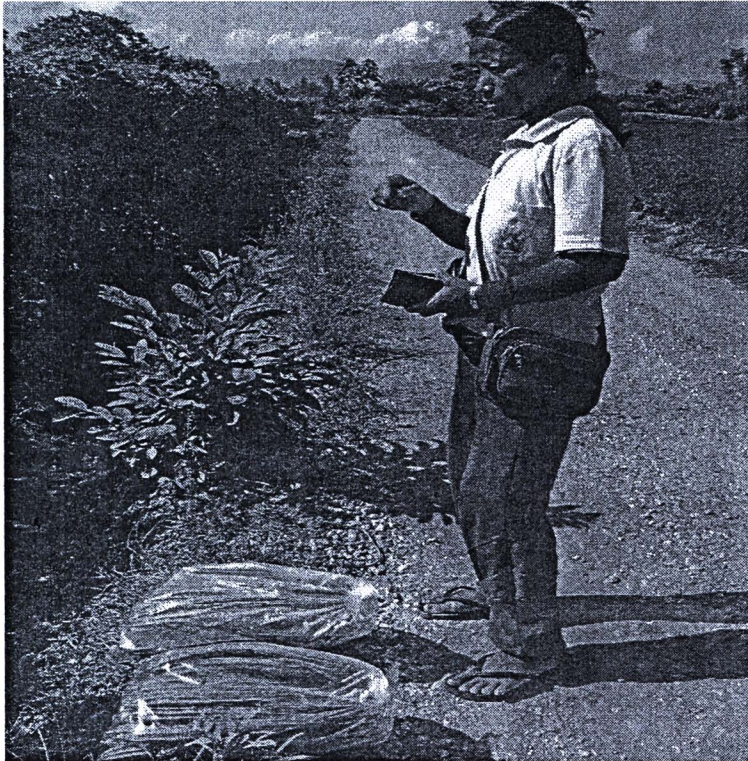
3.3.1 บทบาทของแม่ค้าในฐานะคนกลางและผู้กระจายผลผลิต กรณีศึกษา อ้อยคำปัน

อ้อยคำปัน (อายุ 71 ปี) ถือเป็นแม่ค้าผู้บุกเบิกการค้าขายผักในท้องถิ่นคนแรกๆ อ้อยคำปันมีที่ดินมรดกประมาณ 10 ไร่ที่บ้านแม่สลอน ตำบลป่าซาง ก่อนจะมาเป็นแม่ค้า อ้อยคำปันทำนา แต่ปลูกเฉพาะข้าวนาปีไม่ได้ปลูกข้าวนาปรัง ประมาณปีพ.ศ. 2516 อ้อยคำปันเลิกทำนาแล้วหันมาเป็นแม่ค้าขายขนมจีนน้ำเงี้ยวอยู่ที่บ้าน แต่ก็มีรายได้ไม่มากนัก ปีต่อมาอ้อยคำปันจึงเริ่มหาช่องทางในการสร้างรายได้ใหม่ ด้วยการออกตระเวนรับซื้อผักสวนปงที่ชาวบ้านปลูกไว้กิน ส่วนใหญ่มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณครึ่งไร่ 1 งาน เริ่มแรกอ้อยคำปันเดินเข้าไปถามซื้อในสวนราคาประมาณแปลงละ 20-30 บาท เมื่อเจ้าของยอมขายอ้อยคำปันจะนำผักที่เก็บแล้วไปล้างที่น้ำคำ และหอบกลับมาบ้าน นำผัก

มัดเป็นกำเล็กๆ และนำ 10 กำเล็กมารวมเป็นมัดใหญ่ จากนั้นก็นำไปขายในตลาดบ้านแม่คำตอนเช้าตรู่ นอกจากนึ่งขายที่ตลาดแม่จันแล้วอู๋คำป็นยังไปนึ่งขายทั้งตลาดใน ต.ห้วยไคร้ อ.แม่สาย โดยยังไปตระเวนรับซื้อผักในสวนด้วยตนเองเช่นเคย ช่วงที่ขายอยู่ตลาดอำเภอแม่จันจะออกไปขายประมาณตีสาม โดยมีรถของลุงอุทธา (คนบ้านแม่คำหลังวัด) มารับไปตลาดอำเภอแม่จัน ขายเสร็จประมาณ 6 โมงเช้าก็นั่งรถโดยสารกลับมา อู๋คำป็นเล่าให้ฟังว่าในช่วงนั้นมีเพื่อนร่วมเดินทางที่เป็นแม่ค้าจากหลากหลายหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นแม่ค้าขายเนื้อควายแห่งจากบ้านดง ต.ห้วยไคร้ แม่ค้าขายถั่วฝักยาว ขายบวบ จากบ้านป่าเปา ต.แม่คำ ส่วนอู๋คำป็นเป็นแม่ค้าผักกาด คำขายที่ตลาดแม่จันได้ประมาณ 5 ปี ประมาณปีพ.ศ. 2522 อู๋คำป็นก็ขยับตนเองไปนึ่งขายผักที่ตลาดสดเทศบาลเชียงราย ซึ่งได้ทำเล้งขายบริเวณริมฟุตบอล ในช่วงที่อู๋คำป็นไปขายผักที่ตลาดเชียงราย อู๋คำป็นรับซื้อผักหลากหลายชนิดขึ้นนอกเหนือจากผักกาด ได้แก่ ถั่วฝักยาว และผักคะน้าอีกเล็กน้อย ผักที่มีคมีขนาดใหญ่มักขึ้นเป็นกำละ 1 กิโลกรัม การไปนึ่งขายที่ตลาดเชียงราย อู๋คำป็นอาศัยรถของคนบ้านป่าเปา ต.ศรีคำให้มารับที่บ้านและออกไปขายเวลาประมาณตีสอง กลับมาถึงบ้านประมาณ 7 – 8 โมงเช้า แม้จะมีแผงนึ่งขายบริเวณริมฟุตบอลไม่ได้อยู่ในตลาด แต่อู๋คำป็นก็มีลูกค้าขาประจำรายใหญ่หลายราย และยังทำการค้าขายด้วยกันมาจนถึงปัจจุบัน

อู๋คำป็นเลิกไปนึ่งขายของที่ตลาดในตัวจังหวัดเชียงรายประมาณปีพ.ศ. 2545 โดยให้ลูกสาวคนเล็กคือพี่หลิด (อายุ 40 ปี) สานต่อกิจการนี้รวมถึงแผงนึ่งขายผักทำเลเดิมด้วย การค้าขายในยุคของพี่หลิดแตกต่างไปจากในช่วงแรกมาก ผักมีหลากหลายชนิดมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ต้นหอม ข้าวโพดฝักอ่อน ถั่วฝักยาว ผักชีฯ ทั้งยังไม่ต้องออกไปตระเวนรับซื้อผักถึงในสวนอีกต่อไปแล้ว แต่จะมีเกษตรกรเข้ามาติดต่อและนำผักมาส่งถึงบ้าน หน้าทีของแม่ค้าผักก็นำผักมามัดโดยเปลี่ยนมาเป็นการชั่งกิโลเพื่อแบ่งเป็นกำๆ ละ 5 กิโลกรัม แต่ละกำจะถูกห่อด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์อย่างแน่นหนาเพื่อกันผักช้ำง่ายต่อการนับ และการขนส่ง มีการฉีบน้ำในตอนเย็นเพื่อให้ผักสด ก่อนจะบรรจุลงเข่งในตอนดึก และออกจากบ้านไปนึ่งขายประมาณเที่ยงคืนถึงตีหนึ่ง และกลับมาถึงบ้านประมาณ 8 โมงเช้าโดยใช้รถกระบะส่วนตัวและต่อเติมโครงหลังคาเพื่อให้สามารถบรรจุผักได้มากขึ้น

พี่หลิดเล่าให้ฟังว่าการคาดคะเนปริมาณผักที่จะนำไปขายแต่ละวันขึ้นอยู่กับความต้องการของแม่ค้าขาประจำ เช่น พี่หลิดจะต้องเตรียมผักไว้ให้แม่ค้ารายหนึ่งที่ซื้อประจำวัน 30 กิโลกรัม แต่เมื่อไปขายจริงแม่ค้าอาจลดจำนวนซื้อลง ผักที่เหลือพี่หลิดต้องนึ่งขายจนหมด พี่หลิดมีแม่ค้าขาประจำหลายราย ส่วนใหญ่รับซื้อผัก 50 กิโลกรัมขึ้นไปในแต่ละวัน ดังนั้นพี่หลิดจึงรับซื้อผักหลากหลายชนิดจากเกษตรกรรวมน้ำหนักเฉลี่ย 600-700 กิโลกรัมต่อวัน และหากเป็นช่วงที่มีการปลูกผักกาดขอด (ผักกาดขวางดุ้ง) กันมากพี่หลิดจะรับซื้อเฉพาะผักกาดสูงสุดถึงวันละ 600 กิโลกรัม

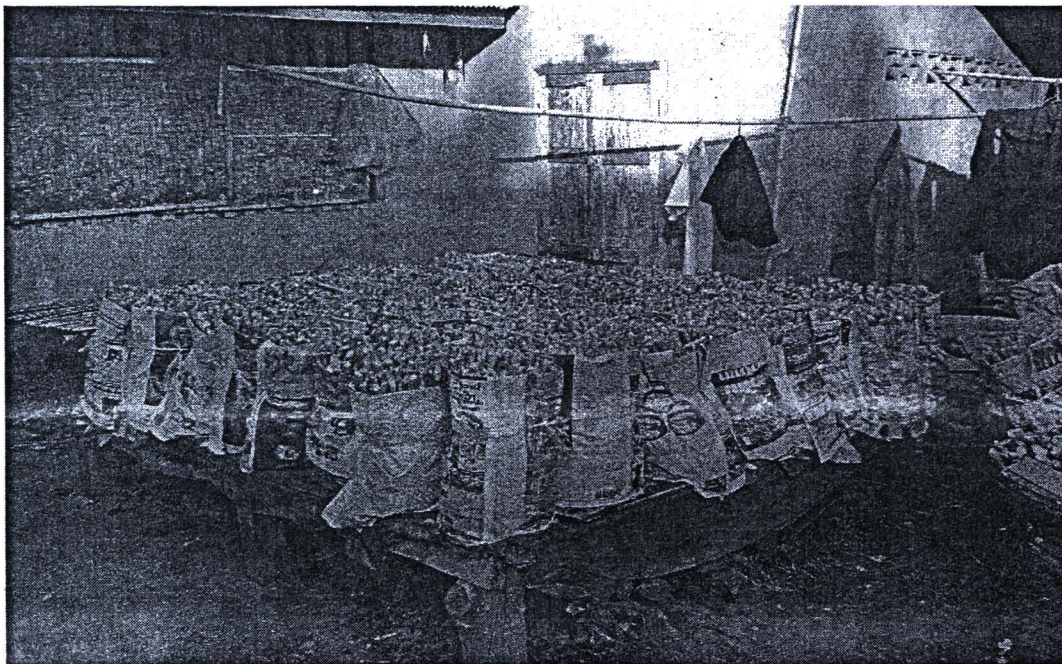
รูปภาพที่ 3.2 แม่ค้าขนาดเล็กที่มาจับซื้อผักในสวน

รูปภาพที่ 3.3 แม่ค้าขนาดเล็กที่มาจับซื้อผักในสวน

รูปภาพที่ 3.4 แม่ค้าขนาดใหญ่ในโหล่งกำลังซ้งและมัดผักเป็นกำๆ ละ 5 กิโลกรัม

รูปภาพที่ 3.5 ผักที่พร้อมขายในตลาด

รูปภาพที่ 3.6 เกษตรกรนำฝักมาขายให้กับแม่ค้าในโหล่ง

รูปที่ 3.7 เกษตรกรนำฝักมาขายให้กับแม่ค้าในโหล่ง

3.4 แรงงานในระบบการผลิตข้าวและผัก

ถึงแม้ว่าในระบบการผลิตแบบสมัยใหม่จะมีการนำเครื่องจักรต่างๆ เข้ามาใช้แทนแรงงานคน ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เริ่มนำรถโม้เข้ามาใช้ แต่แรงงานคนก็ยังคงมีความสำคัญในการช่วยปักข้าวที่ไม่เสร็จใส่กระสอบ และขนกระสอบข้าว ปัจจุบันแม้จะมีการใช้รถเกี่ยวข้าว ซึ่งถือว่าลดบทบาทของการใช้แรงงานคนเป็นอย่างมาก แต่ในขั้นตอนของการปลูกยังต้องอาศัยแรงงานคน และการที่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงปลูกข้าวเหนียวไว้กินเอง และนิยมใช้แรงงานคนในเก็บเกี่ยว ทำให้เครื่องจักรเช่นรถเกี่ยวข้าวไม่สามารถเข้ามาแทนที่แรงงานคนทั้งหมด เช่นเดียวกับงานในสวนผัก หากไม่นับการไถพรวนดิน ขึ้นแปลงแล้ว เครื่องจักรมีบทบาทน้อยกว่างานในนาข้าวมาก แม้การแบ่งแปลงย่อยๆ สำหรับปลูกผักแต่ละชนิดจะช่วยลดการจ้างแรงงานและความขาดแคลนแรงงานได้ส่วนหนึ่ง แต่ยังต้องมีการจ้างแรงงาน เพราะ (1) พืชบางชนิดที่ไม่ใช่การปลูกด้วยวิธีหว่าน (2) การเก็บเกี่ยวพืชบางชนิดที่ไม่สามารถใช้เพียงแรงงานในครัวเรือนได้ เนื่องจากมีข้อจำกัดด้านเวลา ต้องเก็บเกี่ยวเสร็จให้เร็วที่สุด หรือผลผลิตมีมากจนแรงงานในครัวเรือนที่ส่วนใหญ่มีเพียงสองคน ไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตามความต้องการแรงงานขึ้นอยู่กับชนิดของพืชที่ปลูกและจำนวนพื้นที่ในการเพาะปลูก หากพิจารณาจากตารางที่ 3.9 พบว่า งานที่มีความต้องการแรงงานเฉลี่ยต่อไร่สูงสุดคือ ต้นหอม (รวมทั้งหอมแดง และกระเทียม) ที่มีความต้องการแรงงานในการเตรียมดิน และปลูกเฉลี่ยถึงไร่ละ 5 คน ส่วนการเก็บเกี่ยวต้องการแรงงาน 4 คนต่อไร่ ขณะที่พืชอื่นๆ มีความต้องการแรงงานเฉลี่ยอยู่ที่ 1-2 คนต่อไร่

ตารางที่ 3.9 การจ้างแรงงานเฉลี่ยต่อไร่ในการปลูกพืชแต่ละชนิดตามขั้นตอนต่างๆในรอบ 1 ปี

พืช	กิจกรรม	เดือน											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ข้าวนาปี	ปลูก						(2)						
	เก็บเกี่ยว											(1)	
ข้าวนาปรัง	ปลูก		(2)										
เสาวรส	เตรียมดิน			(2)									
	ปลูก				(2)								
	เก็บเกี่ยว	(2)						(2)					
บวบ	เตรียมดิน						(2)						
	เก็บเกี่ยว									(1)			
ผักชี	เก็บเกี่ยว			(1)				(1)		(1)			(1)
ผักกาด	เก็บเกี่ยว					(1)	(1)		(1)				(1)
มะเขือยาว	ปลูก						(2)						
	ดูแล									(1)			(1)
	เก็บเกี่ยว	(1)									(1)		
ขิง	ปลูก			(2)									
	ดูแล					(1)							
	เก็บเกี่ยว						(4)						
ต้นหอม	เตรียมดิน	(5)			(5)								
	ปลูก	(5)			(5)								
	เก็บเกี่ยว					(4)			(4)				

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี พ.ศ. 2552-2553

หมายเหตุ: ตัวเลขในตารางแสดงจำนวนแรงงานที่ใช้ (คน) เฉลี่ยต่อไร่

3.4.1 การใช้แรงงานครัวเรือนของเกษตรกรไร่ที่ดิน

สำหรับเกษตรกรไร่ที่ดิน เช่นลุงแหงงที่เช่าที่ดินจำนวน 2 ไร่ในการปลูกข้าวโพดตลอดทั้งปี ทำให้ลุงแหงงไม่ต้องจ้างแรงงานแต่สามารถใช้แรงงานครัวเรือน ที่ประกอบด้วยลุงแหงงและภรรยาช่วยกันทำตั้งแต่ขั้นตอนการปลูก การดูแลรักษาและการเก็บเกี่ยว ส่วนการเตรียมดินใช้การจ้างรถแทรกเตอร์ในราคาไร่ละ 600 บาท การที่ลุงแหงงเลือกปลูกพืชที่ไม่ใช่ข้าวนั้นไม่เพียงแต่สามารถปลูกได้ตลอดทั้งปี เพราะมีอายุการเก็บเกี่ยวสั้น แต่สัมพันธ์กับต้นทุนด้านแรงงานที่ไม่ต้องจ้างเพิ่ม ทำให้ประหยัดต้นทุนมาก

3.4.2 การใช้แรงงานจ้างและรถเกี่ยวข้าว: การทำนาของเกษตรกรยุคใหม่

ในอดีตการใช้แรงงานในการปลูกข้าวมาจากการแลกเปลี่ยนแบบเอามื้อเอววันและแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แต่ปัจจุบันเกษตรกรหันมาใช้แรงงานรับจ้างผ่าน “คนตกรางวัล” (จะกล่าวในบทต่อไป) ในการปลูกและเกี่ยวข้าว ทำให้เกษตรกรประหยัดเวลาและลดภาระการหาแรงงานในช่วงที่แรงงานหายาก เช่นเดียวกับการนำรถเกี่ยวข้าวมาใช้แทนการจ้างแรงงานคน ทำให้เกษตรกรสามารถขายผลผลิตได้อย่างรวดเร็ว การทำนาในปัจจุบันจึงไม่ใช่เรื่องยุ่งยากในการหาแรงงานดังเช่นในอดีตอีกต่อไป เช่นในกรณีของน้ำลำควนแม้จะเป็นผู้หญิงตัวคนเดียวแต่สามารถทำการเกษตรในพื้นที่จำนวน 3 ไร่ด้วยตนเอง แต่เป็นการปลูกข้าวที่สามารถใช้แรงงานจ้างได้ทั้งหมดในฤดูกาลปลูกข้าวนาปีพ.ศ. 2552 ที่ผ่านมา ในขั้นตอนการเตรียมดินได้จ้างรถแทรกเตอร์มาไถในราคาไร่ละ 650 บาท เมื่อถึงเวลาปลูกได้จ้างแรงงานมาปลูกจำนวน 16 คนๆ ละ 150 บาทต่อวัน ส่วนการใส่ปุ๋ยทำด้วยตนเอง เมื่อต้องเก็บเกี่ยวได้จ้างแรงงานจำนวน 10 คน จ่ายค่าจ้างวันละ 150 บาทต่อคนเช่นเดียวกัน ส่วนในฤดูปลูกข้าวนาปรังมีความแตกต่างกันเล็กน้อยในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวโดยเปลี่ยนจากการใช้แรงงานคนมาเป็นการจ้างรถเกี่ยวข้าวในราคาไร่ละ 500 บาท แทน

เช่นเดียวกับตาศรีบูรที่แม้จะมีอายุมากแต่ก็ยังสามารถทำนาได้ โดยส่วนใหญ่อาศัยการจ้างแรงงานเช่นเดียวกับน้ำลำควน เช่นในการปลูกข้าวนาปีพ.ศ. 2552 ได้จ้างรถแทรกเตอร์มาไถปรับที่ราคาไร่ละ 600 บาท ในการปลูกใช้การจ้างแรงงานแบบเหมารวม 3 ไร่ ในราคา 1,000 บาทใช้แรงงานทั้งหมด 10 คน ทว่าในการเก็บเกี่ยวตาศรีบูรได้ลูกๆ มาช่วยเก็บเกี่ยวข้าว สำหรับการปลูกข้าวนาปรังใช้แรงงานรับจ้างเหมือนกับข้าวนาปี เพียงแต่ต่างกันขั้นตอนการเก็บเกี่ยวที่เปลี่ยนจากการใช้แรงงานลูกๆ มาจ้างรถเกี่ยวข้าวในราคาไร่ละ 550 บาทแทน

3.4.3 ความต้องการแรงงานในนาข้าวและสวนผักของเกษตรกรขนาดใหญ่

เกษตรกรที่ปลูกทั้งผักและข้าว จะมีการใช้ทั้งแรงงานในครัวเรือนและแรงงานจ้างอย่างเข้มข้น ไม่เพียงเพราะมีที่ดินขนาดใหญ่เท่านั้นแต่ระบบการผลิตที่แทบจะไม่เคยปล่อยให้ที่ดินว่างเกินหนึ่งเดือนเลยสักครั้ง โดยปลูกผักต่างๆ สลับหมุนเวียนกันตลอดทั้งปี ทำให้ต้องการจ้างงานอย่างต่อเนื่อง สำหรับการจ้างงานในนาข้าวมีลักษณะไม่แตกต่างไปจากเกษตรกรรายอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ดินขนาดใด คืออาศัยการจ้างแรงงานทั้งแบบเหมาและแบบรายวันเป็นหลัก หากเป็นข้าวเหนียวนาปีที่ปลูกไว้กินเองนิยมจ้างแรงงานคนในการเก็บเกี่ยว แต่หากเป็นข้าวเจ้าทั้งนาปีและนาปรังจะจ้างรถเกี่ยวข้าว แต่สำหรับการทำสวนผักนั้นจะมีความซับซ้อนมากกว่า ความซับซ้อนของระบบการผลิตรวมถึงพื้นที่เพาะปลูกจำนวนมากทำให้แรงงานในครัวเรือนที่ส่วนใหญ่มีเพียง 2 คนไม่เพียงพอทำให้ต้องจ้างแรงงานเพิ่ม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของผักที่ปลูก หากเป็นผักที่ปลูกด้วยการหว่าน เช่น ผักชี ผักคะน้า ผักกาด ก็สามารถประหยัดต้นทุนการจ้างแรงงานในการปลูก ส่วนการเก็บผักประเภทนี้อาจมีการจ้างแรงงานมาช่วยเก็บเพิ่มอีก 1-2 คน หากต้องการเร่งเก็บขายให้กับแม่ค้า

นอกเหนือจากผักประเภทนี้แล้ว ผักบางชนิดมีขั้นตอนการปลูก การดูแลรักษา และการเก็บเกี่ยวที่ต้องการใช้แรงงานเข้มข้นมากกว่า เช่น พืชเอื้อยมีแรงงานในครัวเรือน 2 คนคือพี่เอื้อยและสามีการจ้างแรงงานในสวนผักส่วนใหญ่ของพี่เอื้อยจะจ้างมาทำงานถอนหญ้า เก็บผัก และปลูกผัก ซึ่งพี่เอื้อยก็ช่วยทำด้วย ส่วนสามีจะทำงานอีกประเภทหนึ่งที่เป็นงานหนักกว่า เช่น การฉีดพ่นยาฆ่าแมลง การขุดดินขึ้นแปลง และการแบกแข่งผักหรือกระสอบผัก เป็นต้น โดยจะจ้างจำนวนน้อยหรือมีความต่อเนื่องอย่างไรขึ้นอยู่กับพืชที่ปลูก ตัวอย่างเช่นการปลูกขิงของพี่เอื้อยจำนวน 2 ไร่ในปี พ.ศ. 2552 พบว่ามีการใช้แรงงานดังนี้

ตารางที่ 3.10 การใช้แรงงานในการปลูกขิงของพี่เอื้อย

กิจกรรม	ช่วงเวลา (เดือน)	การใช้แรงงาน		ค่าใช้จ่าย (กรณีจ้างแรงงาน)		
		แรงงานใน ครัวเรือน (คน)	จ้างแรงงาน (คน)	จำนวนวันที่ จ้าง (วัน)	ค่าจ้าง (บาท)/ วัน	รวมค่าใช้จ่าย (บาท)/กิจกรรม
1. ปลูก	มี.ค.	ชาย 1	ชาย 8	1	140	1,040
		หญิง 1	หญิง 8	1	130	1,360
2. ดูแลรักษา (ใส่ปุ๋ย)	เม.ย.-มิ.ย.	ชาย 1	-	-	-	-
		หญิง 1	-	-	-	-
3. ดูแลรักษา (ถอนหญ้า)	เม.ย.-มิ.ย.	หญิง 1	หญิง 4	9	130	4,680
4. เก็บเกี่ยว	ก.ค.	ชาย 1	(1)ชาย 1	3	170	2,720
			(1)หญิง 5	3	130	2,080
		หญิง 1	(2)ชาย 6	2	วันที่ 1= 25*16	400
			(2)หญิง 7	2	วันที่ 2= 25*12	300
รวมค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานทั้งหมด						12,580

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปีพ.ศ. 2552-2553
หมายเหตุ (1) เป็นการจ้างแรงงานคนเมืองแบบรายวัน (2) เป็นการจ้างแรงงานอาข่าแบบเหมาคิด
กระสอบละ 25 บาท

ในกรณีป่าเดือนพบว่าการจ้างแรงงานมากกว่าพี่เอื้อยเพราะไม่มีสามีคอยช่วย ทำให้ป่าเดือนต้องจ้างแรงงานมาทำงานทั้งงานหนักและงานเบา และป่าเดือนก็เลือกปลูกพืชที่มีขั้นตอนที่ซับซ้อนมากกว่าพี่เอื้อย ทำให้ต้องการจ้างแรงงานมาก เช่น การปลูกขบวเมื่อเดือนกรกฎาคม 2552 ป่าเดือนปลูกขบวจำนวน 3 ไร่ซึ่งเป็นที่ดินผืนใหม่ที่เพิ่งซื้อมา ที่ดินผืนดังกล่าวเป็นสวนข้าวโพดฝักอ่อนของเจ้าของคนก่อน ดังนั้นป่าเดือนจะต้องจ้างคนมาฟันข้าวโพดและขึ้นแปลงดินก่อนโดยจ้างแรงงานอาข่ามาทำงานในขั้นตอนนี้ หลังจากนั้นก็จ้างแรงงานคนเมือง และจ้างแรงงานอาข่าอีกครั้งเมื่อเก็บผลผลิตหมดแล้วและต้องเคลียร์แปลงดินให้ว่างสำหรับปลูกข้าวต่อไป

ตารางที่ 3.11 การใช้แรงงานในการปลูกบวบของปีเคื่อน

กิจกรรม	ช่วงเวลา (เดือน)	การใช้แรงงาน		ค่าใช้จ่าย (กรณีจ้างแรงงาน ทอ)		
		แรงงานใน ครัวเรือน (คน)	จ้างแรงงาน (คน)	จำนวนวันที่จ้าง (วัน)	ค่าจ้าง (บาท) วัน	รวมค่าใช้จ่าย (บาท)/กิจกรรม
1. เตรียมดิน	ก.ค.	-	*ราย 1	2	150	600
			*หญิง 3	2	150	600
2. ขุดหลุมและฝังเสาไม้ไผ่	ก.ค.	-	ชาย 3	2	400*	800
3. ปลูก	ก.ค.	1	-	-	-	-
4. จี๋สวดและทำร้านให้บวบ	ส.ค.	1	หญิง 2	4	200	1,600
5. พันเชือกทำร้านให้บวบ	ส.ค.	1	หญิง 3	2	130	780
6. ปักค้ำให้บวบ	ส.ค.	1	หญิง 2	1	140	280
7. การเก็บเกี่ยว	ก.ย.-ต.ค.	1	หญิง 2	75	130	9,750
8. ฟินต้นบวบทิ้ง	พ.ย.	1	หญิง 2	2	140	560
9. เก็บสวดและเสาไม้ไผ่	พ.ย.	1	*หญิง 2	1	150	300
รวมค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานทั้งหมด						15,270

ที่มา: การเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปีพ.ศ. 2552-2553

หมายเหตุ (*) หมายถึงแรงงานชาติพันธุ์อาข่า

3.5 ความขาดแคลนแรงงานและแรงงานชาติพันธุ์

การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับต่างๆ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและโครงสร้างกำลังแรงงานที่ทำให้แรงงานในภาคเกษตรมีจำนวนลดลง ส่วนหนึ่งเป็นผลจากการดำเนินนโยบายด้านประชากร ที่เน้นการลดอัตราการเพิ่มของประชากรในชนบท เช่นนโยบายการวางแผนครอบครัวในชนบท ดังนั้นนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 3-7 อัตราการเพิ่มของประชากรในภาคเกษตรมีแนวโน้มลดลง แม้ว่าจำนวนประชากรจะเพิ่มขึ้นในทุกช่วงของแผนพัฒนาแต่การเพิ่มขึ้นของประชากรมีแนวโน้มลดลง และในแผนพัฒนาฉบับที่ 8 จำนวนและอัตราการเพิ่มของประชากรภาคเกษตรมีแนวโน้มลดลง นอกจากนี้การลดลงของแรงงานในภาคเกษตรยังเกิดจากการย้ายถิ่นฐานของแรงงานในภาคเกษตรเข้าสู่การเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรโดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมและบริการ ดังจะพบว่าจำนวนและอัตราการเพิ่มขึ้นของแรงงานนอกภาคเกษตรตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 3-8 เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น ในปีพ.ศ. 2520 มีแรงงานนอกภาคเกษตร 16,048 ล้านคน ต่อมาในปีพ.ศ. 2530 เพิ่มขึ้นเป็น 18,854 ล้านคน และเพิ่มขึ้นเป็น 20,016 ล้านคน (สำนักงานเศรษฐกิจและพัฒนาศังคมภาคเหนือ, อ้างแล้ว) ประชากรแรงงานภาคเกษตรจึงมีแนวโน้มลดลง ดังพบว่าขนาดแรงงานเฉลี่ยในครัวเรือน

ได้ลดลงจากร้อยละ 3.34 คนต่อครัวเรือนในปี พะเพาปลูก 2541/42 มาเป็นร้อยละ 2.81 คนต่อครัวเรือนในปีพะเพาปลูก 2547/48 และเป็นร้อยละ 2.75 คนต่อครัวเรือนในปีพะเพาปลูก 2549/50 โดยในภาคเหนือพบว่าแรงงานเฉลี่ยในครัวเรือนได้ลดลงจากร้อยละ 3.16 คนต่อครัวเรือนในปีพะเพาปลูก 2541/42 มาเป็นร้อยละ 2.81 คนต่อครัวเรือนในปีพะเพาปลูก 2547/48 และในปีพะเพาปลูก 2549/50 ลดลงเหลือร้อยละ 2.75 คนต่อครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2550: 13-14)

เช่นเดียวกับในโหล่งเกษตรกรรมที่มีการอพยพของคนหนุ่มสาวในรุ่นแรกตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 ออกไปทำงานเป็นพนักงานเสิร์ฟหรือลูกจ้างในร้านอาหารทางภาคใต้ ในทศวรรษต่อมาคนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ที่ได้รับการศึกษาเข้าไปทำงานในโรงงานเย็บผ้า หรือแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมทางภาคตะวันออก บางส่วนไปเป็นแม่บ้านในกรุงเทพฯ ขณะที่คนหนุ่มสาวในทศวรรษ 2540 จนถึงปัจจุบันส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาอย่างน้อยระดับมัธยมศึกษา หรือ ปวส. เข้าไปทำงานเป็นพนักงานหรือลูกจ้างบริษัทเอกชนในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด หรือในต่างประเทศ เชียงราย นอกจากนี้ยังพบว่าครัวเรือนเกษตรกรรมเองก็นิยมส่งลูกหลานของตนให้รับการศึกษาสูงสุดถึงระดับอุดมศึกษา คนที่ทำงานในภาคเกษตรในปัจจุบันจึงเป็นคนรุ่นลูกที่มีอายุ 45 ปีขึ้นไป การเปลี่ยนแปลงกำลังแรงงานครัวเรือนในภาคเกษตรเช่นนี้ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร โดยเฉพาะงานในนาข้าวที่เป็นงานที่ต้องใช้กำลังมาก โดยเฉพาะแรงงานหนุ่มสาว ปรากฏการณ์การขาดแคลนแรงงานเช่นนี้สวนทางกับระบบการผลิตในโหล่งที่ต้องการแรงงานอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องตลอดทั้งปี

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากจังหวัดเชียงรายเป็นพื้นที่เขตชายแดน ก่อให้เกิดการไหลบ่าเข้ามาของแรงงานต่างชาติดังและแรงงานชาติพันธุ์จากทั่วทุกสารทิศ สำหรับในโหล่งเกษตรกรรมบ้านแม่คำก็มีการอพยพเข้ามาของแรงงานต่างชาตินานานมากทั้งจากตำบลแม่สลองใน อ.แม่ฟ้าหลวง จากชายแดนด้านอำเภอแม่สาย และจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง เช่นจากบ้านป่าซางน้อย ตำบลแม่คำและจากบ้านดงมะดะดิน ตำบลแม่ไร่ เป็นต้น แรงงานชาติพันธุ์ที่เข้ามาทำงานรับจ้างในโหล่งมี 2 ลักษณะ ลักษณะแรก เป็นแรงงานที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ภายในโหล่ง ที่ส่วนใหญ่เป็นชาติพันธุ์ อาข่า ภาพของกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาอยู่อาศัยกับคนพื้นราบด้วยการมาเป็นแรงงานรับจ้างเกิดขึ้นประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากปัญหาทางการเมืองบริเวณตะเข็บชายแดนระหว่างพม่าและชนกลุ่มน้อยต่างๆ ทำให้เกิดการอพยพข้ามฝั่งมายังประเทศไทยบริเวณตะเข็บชายแดนทั้งถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย ประกอบกับคนในหมู่บ้านจำนวนหนึ่งได้อพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น กรุงเทพฯ ชลบุรี สงขลา ฯลฯ ซึ่งมีลักษณะอพยพกันเป็นครอบครัว แม้จะเป็นการอพยพออกไปชั่วคราวคือไม่ได้ออกไปตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรที่อื่น แต่บ้านที่เคยอยู่ถูกปล่อยทิ้งร้างไว้ ทำให้แรงงานชาติพันธุ์ที่เข้ามาทำงานทำในโหล่ง สามารถ

หาที่อยู่โดยอาศัยการเช่าบ้านของ “คนเมือง” นอกจากนี้ยังมีแรงงานที่เข้ามาอยู่โดยเป็นแรงงานประจำให้กับ “พ่อเลี้ยง” หรือผู้ประกอบการต่างๆ รวมถึงเข้ามาเป็นแรงงานประจำให้กับเกษตรกรที่ทำสวนผลไม้ขนาดใหญ่ หรือเป็นแรงงานเฝ้าบ่อเลี้ยงปลาและดูแลฟาร์มหมู เป็นต้น

ลักษณะที่สองเป็นแรงงานรับจ้างแบบไปเช้า เย็นกลับ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณหมู่บ้านข้างเคียง เช่นที่บ้านดงมะคื่น และบ้านป่าซางน้อย นอกจากนี้ยังมีแรงงานไทใหญ่จากหมู่บ้านสี่พันไร่ อำเภอแม่ฟ้าหลวงเข้ามาเป็นแรงงานในโหล่ง โดยมีลักษณะไปเช้าเย็นกลับ แต่จะมีนายหน้าเป็นผู้พามาทำงาน

แรงงานชาติพันธุ์เหล่านี้ เดิมถูกจ้างเข้ามาทำงานที่ต้องใช้แรงในสวนผัก สวนผลไม้ แต่ยังไม่ถูกจ้างงานในข้าวหรือแม่แต่งานในสวนผักที่เป็นงานละเอียดคนย้างก็ไม่นิยมจ้างแรงงานชาติพันธุ์ ดังคำกล่าวของป้าเดือน (อายุ 48 ปี) ว่า

“แรงงานที่ใช้ทำงานหนักๆ ก็เป็นแรงงานจากป่าซางน้อย แต่ถ้าเป็นเอาหล้าก็เป็น ป้าทิพย์ งานคนละเอียด ถ้าเป็นคนคอยนี้ทำงานอย่างเฮว่าได้ เช่นให้อาหล้าในแปลงผักเคินใส่ปุ๋ยไปในแปลงผัก ไม่สนใจว่าผักจะเป็นอย่างไร แต่ถ้าเป็นคนเมือง เป็นจ้างไป”

ภายหลังเมื่อค่าแรงในนาข้าวในโหล่งเพิ่มสูงขึ้นราว 5 ปีที่ผ่านมาเพราะแรงงาน “คนเมือง” เริ่มหายากขึ้นทำให้เกษตรกรเริ่มใช้แรงงานชาติพันธุ์เพราะมีราคาถูกกว่าการจ้าง “คนเมือง” ประมาณ 5-20 บาทต่อคน แม้ว่าในตอนแรกแรงงานชาติพันธุ์เหล่านี้ยังไม่มี ความชำนาญในการทำงานในนาข้าวแบบนาดำเพราะเป็นวิธีการผลิตที่ไม่คุ้นเคย แต่เพียงไม่นานแรงงานเหล่านี้ก็สามารถพัฒนาฝีมือจนเป็นที่ยอมรับต่อนายจ้าง จึงได้รับการจ้างงานมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่าแรงงานชาติพันธุ์เหล่านี้ได้เข้ามาทดแทนแรงงานคนหนุ่มสาวที่อพยพออกนอกหมู่บ้าน ขณะที่แรงงานในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างสูงวัยซึ่งไม่สามารถทำงานรับจ้างปลูกข้าวได้อีกต่อไป

3.6 สรุป

ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านรายได้และการพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกันทำให้การถือครองที่ดินในประเทศไทยกระจุกตัวอยู่ในมือของนายทุนและนักธุรกิจในเมือง ส่วนคนในชนบทที่ดินทำการเกษตรมีแนวโน้มลดลงและสูญเสียที่ดินในที่สุด ในกรณีโหล่งเกษตรกรรม พบว่าการมีที่ดินทำการเกษตรลดลง เกิดจากการเปลี่ยนมือซื้อขายที่ดินของคนโหล่ง โดยมีเหตุผลสำคัญคือการแสวงหาที่ทำกินที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเดิม หรือต้องการมีที่ดินใกล้บ้าน นอกจากนี้ยังเกิดจากการสืบทอดมรดกที่ดินที่นิยมแบ่งให้ลูกหลานต่างๆ กันทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลงเรื่อยๆ ส่วนการเป็นครัวเรือนไร้ที่ดินเกิดจากการขายที่ดินการเกษตรซึ่งเป็นที่ดินที่ไม่เกิดประโยชน์ หรือทำการเกษตรได้ผลผลิตไม่ดี ประกอบกับการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ 2530 ที่เกิดการกว้านซื้อที่ดินของคนในโหล่งทำให้เกษตรกรจำนวนมากต้องขายที่ดินทั้งที่เต็มใจและไม่เต็มใจ นอกจากนี้ยังพบว่าบางครัวเรือนขายที่ดินเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องมรดกที่ดิน ด้วยเหตุนี้ ขนาดการถือครองที่ดินของเกษตรกรในโหล่งปัจจุบันจึงมีขนาดเล็กเพียงครัวเรือนละ 7.3 ไร่ อย่างไรก็ตาม พบว่าเกษตรกรในโหล่งทั้งเกษตรกรไร้ที่ดินและเกษตรกรที่ต้องการเช่าที่ดินเพิ่มสามารถเข้าถึงที่ดินได้ด้วยการเช่า ทำให้ระบบการผลิตในโหล่งมีความหลากหลาย แม้ข้าวจะยังคงเป็นพืชหลักที่เกษตรกรปลูกไว้กินเอง แต่ก็มีปลูกผักซึ่งเป็นพืชเงินสดที่ทำรายได้ดีกว่าข้าว ดังนั้นการจัดการผลิตของเกษตรกรมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับขนาดถือครองที่ดิน ต้นทุนการผลิตที่เป็นตัวเงิน และการเข้าถึงแหล่งทุน

สำหรับเกษตรกรไร้ที่ดินพบว่าพวกเขาไม่ต้องการที่จะปลูกข้าวไว้กินแต่เลือกที่จะซื้อข้าวกินแล้วปลูกพืชที่สามารถขายผลผลิตได้รวดเร็วแทน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพวกเขาต้องการเงินในการจ่ายค่าเช่าที่ดินและการดำรงชีพในชีวิตประจำวันมากกว่าการรอข้าวที่ใช้เวลานานกว่าจะให้ผลผลิต ขณะที่เกษตรกรที่มีที่ดินพบว่าแบ่งที่ดินของตนเองส่วนหนึ่งสำหรับปลูกข้าวเหนียวไว้กินเอง ที่เหลือจะทำเป็นสวนผักเพื่อสร้างรายได้ แม้ว่าผักจะเป็นพืชที่มีความเสี่ยงด้านราคาสูงก็ตาม ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่เกษตรกรเลือกปลูกผักเพราะมีตลาดรองรับ โดยมีแม่ค้าในโหล่งทำหน้าที่กระจายผลผลิตไปทั่วภาคเหนือและทั่วประเทศรวมถึงประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงผ่านการค้าในตลาดชายแดนด้วย

ระบบการผลิตข้าวและผักเช่นนี้จึงเกิดความต้องการจ้างแรงงานจำนวนมาก ทว่าคนหนุ่มสาวซึ่งถือเป็นแรงงานที่สำคัญ ส่วนใหญ่ต่างได้รับการศึกษาและต้องการแสวงหาความมั่นคงด้านอาชีพด้วยการทำงานที่มีรายได้ประจำมากกว่าการทำงานในไร่นา เช่นเดียวกับพ่อแม่ของพวกเขาและเธอ ขณะเดียวกันคนในหมู่บ้านก็นิยมส่งลูกหลานให้ได้รับการศึกษาสูงสุดตามกำลังของตนที่จะสามารถส่งให้เรียนได้ ดังจะพบว่าลูกหลานของเกษตรกรส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาสูงสุดถึงระดับปริญญาตรี เพราะตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมามีการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาเน้น

อุตสาหกรรมและบริการ ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานในชนบททั้งหญิงและชายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการในกรุงเทพและปริมณฑล ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายของผู้หญิงในชนบทจำนวนมากที่หลังไหลเข้ามาทำงานในภาคอุตสาหกรรมจึงเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจต้องการแรงงานผู้หญิงในอุตสาหกรรมเบา ทำให้เกิดการว่าจ้างแรงงานผู้หญิง (รัตนพร เศรษฐกุล, 2546: 274-277)

สำหรับในโหล่งเกษตรกรรมมีการเคลื่อนย้ายออกนอกหมู่บ้านตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เริ่มจากการไปทำงานร้านอาหารทางภาคใต้ และเป็นแม่บ้านของคนในยุคแรก และมีการอพยพของคนหนุ่มสาวอย่างต่อเนื่อง บางส่วนเข้าไปเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดระยอง ชลบุรี รวมถึงการเป็นแม่บ้าน เป็นแรงงานโรงงานเย็บผ้าในกรุงเทพฯ เป็นต้น สำหรับคนหนุ่มสาวในยุคปัจจุบันที่ได้รับการศึกษาจะทำงานข้าราชการ พนักงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ เป็นพนักงานหรือลูกจ้างในบริษัทเอกชน ทั้งในต่างจังหวัดและในตัวจังหวัดเชียงราย ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรกรรมในโหล่งที่มีความต้องการแรงงานอย่างมาก แรงงานที่เข้ามาทำงานในภาคเกษตรกรรมจึงเป็นแรงงานวัยกลางคนที่มีการอุปการแล้วหรือคนสูงอายุที่อยู่ในหมู่บ้าน โดยทั่วไปแล้วงานในสวนผักซึ่งมีความต้องการจ้างงานต่อเนื่องกว่า จะนิยมจ้างแรงงานหญิงเนื่องจากเป็นงานที่ไม่ต้องใช้แรงมากและเป็นงานที่ละเอียด นอกจากนี้แรงงานรับจ้างชาติพันธุ์ยังได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในพื้นที่ โดยเริ่มจากการในสวนผักก่อนที่จะรับจ้างทำงานในนาข้าว แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นทั้งแรงงานชาติพันธุ์ที่อพยพมาจากประเทศพม่า แล้วมาเช่าบ้านอยู่ในพื้นที่หรือเป็นแรงงานชาติพันธุ์จากต่างหมู่บ้าน อาจกล่าวได้ว่าแรงงานชาติพันธุ์เหล่านี้ถือเป็นแรงงานทดแทนในยามขาดแคลนแรงงานเช่นในฤดูกาลปลูกข้าว รวมทั้งเป็นแรงงานเสริมในการทำงานภาคเกษตรอื่นๆ เช่นงานหนัก และเลี้ยงสัตว์ และมีความโน้มโน้มนำในอนาคตแรงงานชาติพันธุ์จะเป็นกำลังแรงงานหลักต่อระบบการผลิตในโหล่ง